

De Rechtschappen Koning

De rechtvaardiging van stadhouder Willem III's Engelse troon

Christien Reichardt
Studentnummer 3113361
j.c.reichardt@students.uu.nl
Universiteit Utrecht
Faculteit Geesteswetenschappen
Bachelorthesis Taal- en Cultuurstudies

Begeleider: Liesbeth Geervers
Tweede lezer: David Onnekink
Aantal woorden: 13547
Datum: 21 juni 2012

De Rechtschappen Koning

De rechtvaardiging van stadhouder Willem III's Engelse troon

*'Vorst Willem Hendrik, Stadhouder, Generaal
Der vrygevogte Staat, Erfprince van Orange
Grootfakkel dezer eeu, roemtugtig, pronk en praal
Van 't heilige geloof, nu Koning van Britanje
Europaas gloor, de Kroon der Vorsten, wijs en fier,
Staat hier met Majesteid gekroont, door zijn rapier.'*¹

¹ J. Norel, *Rymregelen zo voor als naar de herstellinge van't koninkryk van Groot Brittanje, door den Doorluchtisten en Grootmagtigsten Vorst Willem de III* (1691) 8. Knuttel 13608.

Inhoudsopgave.

Introductie	p. 4
Hoofdstuk 1. Rechtvaardiging van de invasie	p. 7
De invasie van Willem III in Europese context	p. 7
Directe aanleidingen in 1688	p. 11
Propaganda: pro religione et libertate	p. 12
De katholieke paradox	p. 15
Hoofdstuk 2. Rechtvaardiging van de troonbestijging	p. 18
Voorbedachte rade?	p. 18
<i>Divine right</i> to be king	p. 22
Voorwaarden aan het koningschap	p. 27
Hoofdstuk 3. Rechtvaardiging van de koning	p. 30
Propaganda en identiteit van de nieuw koning	p. 30
Willem's positie in de Republiek 1689-91	p. 38
Conclusie	p. 41
Literatuurlijst	p. 43
Literatuur	p. 43
Historische bronnen	p. 44

Introductie

Het motto van dit essay geeft in een paar zinnen de reputatie en verdiensten weer van Willem Hendrik van Oranje (1650-1702). Hij was stadhouder en generaal van de Republiek, de dankzij hem ‘vrijgevochten staat’; prins van Oranje; de verdediger van het heilige geloof; de glorie van Europa en koning van Engeland. Dit is een indrukwekkende opsomming voor de jonge prins, die na het Eerste Stadhouderloze Tijdperk in korte tijd uitgroeide tot één van de belangrijkste heersers van zijn tijd. In 1688-89 beleefde stadhouder Willem III het hoogtepunt van zijn carrière met zijn ‘Glorious Revolution’ in Engeland. De prins besloot een invasie te plegen om de politieke en religieuze situatie in Engeland te veranderen. Zijn aankomst zorgde ervoor dat de huidige koning, Willems oom en tevens schoonvader James II, binnen twee maanden vluchtte naar Frankrijk. Willem III zorgde voor een anarchistische situatie waarin hij de macht kon grijpen en vanaf 1689 tot zijn overlijden in 1702 was hij koning van Engeland, Ierland en Schotland en werd hij bekend als de ‘Stadholder-King’. Op het eerste gezicht een enorme prestatie voor een Nederlandse stadhouder, maar beter bekeken lijkt het bestijgen van de Engelse troon allicht een indrukwekkender prestatie dan zij daadwerkelijk was; Willem ondervond vrijwel geen obstakels op zijn weg naar de Engelse troon. Hij bevond zich voor een groot deel op het juiste moment op de juiste plaats en kon doeltreffend inspelen op de politieke situatie in Engeland en Europa in 1688.

Het verhaal van Willem III en zijn glorieuze overwinning op zijn oom is een veelvuldig verteld verhaal. De Engelsen zien 1688-89 en de veranderingen die Willem III teweegbracht voor de natie als een *turning point* in hun vaderlandse geschiedenis en claimen veel van hun huidige bestuurlijke stelsel te danken aan deze revolutie.² Veelal had de *Whig interpretation of history* de overhand en focusten academische besprekingen over de Glorious Revolution zich op de ontwikkeling van het Engelse parlement en de Engelse natie. Pas sinds de laatste twee decennia wordt er door academici bij het vertellen van Willem’s verhaal meer licht geworpen op de Europese context van deze revolutie.³ Deze ontwikkeling levert ons nieuwe inzichten op over Willem III, maar er is nog steeds weinig bekend over wat het overzeese koningschap van Willem voor de Republiek betekende. Het belang van Willem III

² S. Pincus, *1688. The first modern revolution* (Yale 2009) 485.

³ Zie hiervoor: D. Hoak en M. Feingold, *The World of William and Mary. Anglo-Dutch perspectives on the Revolution of 1688-89* (Stanford 1996) ; E. Meijers en D. Onnekink, *Redefining William III. The impact of the king-stadholder in international context* (Ashgate 2007).

voor Engeland lijkt uitgebreid geanalyseerd, maar de *story telling* over de receptie van zijn koningschap blijft nog van geringe omvang, zeker voor zijn eigen vaderland.

Om beter begrip te krijgen van deze problematiek zal dit essay op zoek gaan naar de manier waarop Willem III zijn kroon en zijn weg hiernaartoe probeerde te legitimeren in 1688-91. Het eerste hoofdstuk schetst de Europese context voor de invasie en geeft de politieke motieven en de aanleidingen voor Willem's plannen weer. Vervolgens wordt er ingegaan op de manier waarop Willem steun probeerde te verwerven voor zijn missie en hoe hij deze door propaganda probeerde te legitimeren. Het tweede hoofdstuk focust op de troonsbestijging en gaat in op de vraag of Willem III de troon reeds ambieerde op het moment dat hij naar Engeland vertrok in november 1688. Daarnaast wordt er gekeken hoe de kroning van Willem gelegitimeerd kon worden zonder dat hij een duidelijk erfrecht op de troon had en er zelfs een nieuwe eerste erfgenaam zou zijn geboren. Wanneer we een beter begrip hebben van de retoriek omtrent zijn invasie en zijn kroning, kunnen we vervolgens kijken naar de reacties op de nieuwverworven machtspositie van Willem als koning. Het laatste hoofdstuk behandelt hiervoor kritieken en lofredes over Willem als persoon. Daarvoor worden enkele pamfletten en gedichten besproken en wordt er ingezoomd op de situatie in de Republiek in de jaren net na zijn kroning, 1689-91. De propaganda omtrent Willem III, zijn politieke beleid en zijn imago in zijn vaderland komen daarbij aan bod.

Deze studie gebruikt pamfletten en poëzie uit de zeventiende eeuw als voornaamste bronnen. Er wordt geprobeerd in kaart te brengen hoe de politieke boodschap in de pamfletten afsteekt tegenover de politieke situatie in dezelfde tijd en plaats. Dat is door het vaak overdreven taalgebruik en de propagandistische waarde van pamfletten een lastige opgave en hierdoor blijven conclusies vaak schetsen van aannemelijkheden. Ook was de politieke boodschap in dergelijke bronnen vatbaar voor manipulatie door politici en propagandastrategieën van monarchen zelf. Toch is het onjuist om alle pamfletten direct af te schilderen als propaganda of de propagandaboodschap niet serieus te nemen, een veelgemaakte fout waar Roeland Harms op wijst in zijn nieuwste studie omtrent zeventiende-eeuwse pamfletten.⁴ Hij stelt terecht dat in de Republiek na 1600 politieke en religieuze kwesties vaak openlijk door middel van vlugschriften werden bevochten en dat we het verschijnen van deze pamfletten moeten zien als een politiek fenomeen op zichzelf.⁵ Dankzij de groei van pamfletten in de zeventiende eeuw konden steeds meer burgers deelnemen aan

⁴ R. Harms, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011).

⁵ *Ibid.*, 5-22.

de politieke discussies.⁶ Vanuit dit perspectief kunnen de gekozen pamfletten ons in elk geval meer inzicht geven over de kwesties die rondom de kroning van Willem III speelden in de publieke opinie.

⁶ Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 251-254.

Hoofdstuk 1. Rechtvaardiging van de invasie

Willem vertrok in november 1688 naar de Engelse kust met een vloot die drie keer groter was dan de Spaanse Armada van 100 jaar daarvoor. Hij had zijn invasie maandenlang voorbereid en zorgde dat hij op het moment van vertrek voldoende steun genoot van de Staten-Generaal van de Republiek en van Engelse politici om zijn missie te doen slagen. In dit hoofdstuk zal dieper worden ingegaan op Willem's politieke motieven en de directe aanleidingen om richting Engeland te vertrekken. Er wordt een korte schets gegeven van de situatie in Europa in 1688 en de verhoudingen tussen de verschillende vorsten op het vroegmoderne Europese toneel. De rol die Willem had in Engeland en in de Republiek wordt uiteengezet om de wens tot ingrijpen van beide landen te verklaren. Tot slot wordt aan de hand van zijn propaganda gekeken hoe hij zijn invasie probeerde te legitimeren en hoe hij hiervoor binnen Europa steun probeerde te krijgen in de publieke opinie.

De invasie van Willem III in Europese context

Allereerst moeten we een beknopt begrip hebben van de politieke situatie in Europa om Willem's beweegredenen voor een invasie te kunnen begrijpen. Willem's tijdgenoot en oom Lodewijk XIV speelde een belangrijke rol in zijn politieke buitenlandse beleid. Lodewijk probeerde van Frankrijk een krachtige katholieke natie te maken door een autocratisch en gewelddadig bewind te voeren. Hij werd door Willem III en ook door de Spaanse koning Karel II en keizer Leopold I gezien als een gevaarlijke tiran. Zij waren bang dat Lodewijk XIV met zijn expansiedrift een universele monarch wilde zijn van heel Europa. Bovendien was hij de voor Willem zo dierbare verhouding tussen de katholieken en protestanten in Europa aan het verstoren met als hoogtepunt de herroeping van het Edict van Nantes in 1685. Leopold I, Karel II en Willem III waren bevriende vorsten en sloegen de handen ineen om een gezamenlijk front te creëren tegen het machtige Frankrijk, wat in 1689 resulteerde in de 'Grote Alliantie'. In deze paragraaf wordt eerst vanuit een Engels en vervolgens vanuit een Nederlands perspectief gekeken naar de legitimering van Willem's missie.

Engeland

Toen in Engeland James II de troon besteeg in 1685 hoopte het Engelse parlement dat hij de strijd met Lodewijk aan zou gaan. Opvallend genoeg deed James min of meer het tegenovergestelde en bewees hij zichzelf een bondgenoot van Frankrijk en bracht hij Franse

cultuur naar het Engelse hof. Hij stelde – net als Lodewijk XIV - een enorm leger in, wat voor de Engelsen in vreedstijd erg ongewoon was en zou duiden op een streven naar expansie. Daarnaast probeerde hij voor de katholieken en ook voor protestantse dissenters veel meer vrijheden te creëren en was hij zelf een devoot katholiek, waardoor hij zichzelf enorm populair maakte bij zowel de Whigs als de Tories in Engeland.⁷ De Engelse politici vreesden dat James hun nationale belang niet kon dienen, zoals Steven Pincus zegt over de ontevredenheid van de Engelsen: ‘James II lost his crown not simply because he was a catholic, but because he was a catholic who failed to follow English laws, govern in an English style or pursue English national interests.’⁸ Door zijn Fransgezinde beleid dat zich richtte op vrijheden voor katholieken en het streven naar een absolute staat was zijn verhouding met zijn parlement sinds zijn kroning in 1685 in rap tempo verslechterd.⁹

Willem III hield de situatie van zijn oom James aandachtig in de gaten en had vele invloedrijke connecties in Engeland. Hij onderhield al maanden voordat hij Engeland daadwerkelijk binnenviel briefwisselingen met Engelse aristocraten. Uit deze briefwisselingen kunnen we opmaken dat Willem nog voor hij Engeland was binnengevallen zorgde dat hij aldaar op steun van plaatselijke machthebbers kon rekenen.¹⁰ Sterker nog, hij was in 1688 zelfs uitgenodigd door een groep aristocraten, later bekend geworden als *the immortal seven*, om tot ingrijpen in Engeland over te gaan.¹¹ In hun uitnodiging van 30 juni 1688 gaven zij aan dat het grootste gedeelte van de Engelse adel bereid zou zijn om Willem III te steunen:

*‘The people are so generally dissatisfied with the present conduct of the government in relation to their religion, liberties and properties (all which have been greatly invaded), and they are in such expectation of their prospects being daily worse, that your Highness may be assured there are nineteen parts of twenty of the people throughout the kingdom who are desirous of a change.’*¹²

⁷ S. Pincus, ‘To protect English liberties’: the English nationalist revolution of 1688-89’, in: T. Claydon en I. McBride, *Protestantism and National Identity. Britain and Ireland, c. 1650 – c. 1850*, (Cambridge 1998) 81-83.

⁸ Ibid., 104.

⁹ Ibid.

¹⁰ N. Japiske, *correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland*, ’s (Gravenhage 1927).

¹¹ Tot deze *immortal seven* behoorden: Thomas Osborne, The Earl of Danby, Charles Talbot, The Earl of Shrewsbury, William Cavendish, The Earl of Devonshire, Richard Lumley, The Viscount Lumley, Henry Compton, The Bishop of London, Edward Russell, the Earl of Orford, Henry Sydney 1st Earl of Romney. H. Sydney, ‘Letter of invitation to William of Orange’ 1688, in: sir J. Dalrymple, *memoires of Great Britain and Ireland*, I 1771, 228-231. Tekst ontleend aan: A. Browning, *English Historical Documents. 1660-1714*, Londen 1996, 120-122.

¹² Ibid., 120.

Wanneer de invasieplannen eenmaal vorm kregen, zette Willem zijn bondgenoten in om zijn Engelse tocht voor te bereiden. Zo schreef één van zijn vertrouwelingen, John Granville, de graaf van Bath, aan Willem op 27 november 1688:

*'I shall allso most faithfully execute the commissions which Your Highnes hath been pleased to honor mee with. This bearer is sent on purpose to informe Your Highness, that on Satturday last I dismissed all the popish officers and souldiers from this garrison and confined the earl of Huntington's person to safe custody, where he still continues. On Monday morning I called all the protestant officers together, and having caused Your Highnesses declaration to be read, I freely told them my thoughts and resolutions and desired to know theirs; they all unanimously declared their readiness to conucrrre with me in serving Your Highness in your generous great designe of defending the protestant religion, our laws and liberties and the ancient constitutions of England, soe that the R(oyal) citadel of Plymouth is with some difficulty but without any effusion of blood secured for Your Highness service.'*¹³

Veel Engelse aristocraten zagen Willem III dus als de verlosser die hun vaderland van de ondergang kon redden door: *'defending the protestant religion, our laws and liberties and the ancient constitutions of England.'* Klaarblijkelijk gaf hij zijn volgelingen in Engeland de opdracht om zijn katholieke tegenstanders hun machtsposities te ontnemen. Ook liet hij zijn 'Declaration', het manifest dat hij in oktober 1688 schreef om de overtocht te verantwoorden, verspreiden onder zijn protestante volgelingen, waar het positief werd ontvangen. In elk geval is het van belang ons te realiseren dat Willem niet met brute kracht een staatsgreep pleegde, maar dat hij op veel steun van het Engelse parlement kon rekenen. Het feit dat zijn politieke vrienden langzamerhand de katholieken hun macht ontzegden vóór de inval van een leger verklaart het veelgeprezen karakter van de revolutie als *bloodless*, wat hier versterkt wordt door Granville's uitdrukking *"without any effusion of blood"*.¹⁴ Het is een indicator dat Willem nauwelijks weerstand van de Engelsen ondervond.

¹³ Japiske, *correspondentie van Willem III*.

¹⁴ Hoewel Steve Pincus in zijn laatste boek het bloedeloze karakter van de Glorious Revolution ontkent. Pincus, 1688. *The first modern revolution*.

De Republiek

De wens van Willem's Engelse bondgenoten om in te grijpen moet echter onvoldoende reden zijn geweest voor de Staten-Generaal om een militaire invasie in een buurland te steunen. De overtocht kostte kapitalen en vergde een maandenlange voorbereiding door het inzetten van een enorme vloot en het leger. Het ideologische motief om een noodlijdende natie te hulp te komen moest de stadhouder daarom in een ander perspectief plaatsen om in zijn vaderland steun te krijgen voor zijn plannen. Een interessante bron over de legitimering van zijn invasie is een pamflet getiteld 'Redenen van Afscheyt', een geparafraseerde afscheidsrede die Willem III gaf voordat hij naar Engeland vertrok. Hij noemde daarin naast Engelse belangen ook 'onse Vrijhheit en oock de Religie' en wees er op dat ook het welzijn van de Republiek in gevaar was door de situatie in Engeland.¹⁵ De Nederlanders moesten overtuigd worden dat het ook in hun belang was dat Willem in zou grijpen door dit in een Europese context te plaatsen. Hiermee gaf hij hen een eigen reden voor de invasie: de dreiging van oorlog voor de Republiek afnemen. Dit was een reden die voor de Nederlanders van groot belang was; Willem III had in 1672 het stadhouderschap kunnen herwinnen toen hij dankzij militair optreden de Fransen buiten de deur wist te houden en dat waren ze niet snel vergeten. Deze belangrijke overwinning op Lodewijk zette in 1672 meteen de toon voor zijn gehele carrière, zo stelt Tony Claydon: "William had discovered the power of francophobia, patriotism and Protestantism to promote his cause. By standing against French aggression, for Dutch liberties, and in opposition to persecuting Catholicism, he had become the most powerful figure in the republic."¹⁶ Dat Willem naar Engeland vertrok was dus niet alleen in het belang van de Engelsen, het moest ook voorkomen dat Lodewijk teveel macht zou krijgen door een bondgenootschap met James op te bouwen. De vrees van de Nederlanders was dat Lodewijk in dat geval opnieuw een inval zou plegen in hun grondgebied zoals hij dat in 1672 gedaan had. Het is dan ook niet vreemd dat in de 'Resolutie', het pamflet van de Staten-Generaal waarin zij op de 'Declaration' reageerden, de nadruk sterk lag op de Frans-Engelse dreiging. Opvallend genoeg werden religieuze redenen in de 'Resolutie' nauwelijks genoemd. Uit het volgende citaat spreekt duidelijk de angst die de Nederlanders hadden dat Lodewijk XIV en James II zouden samenspannen ten koste van de vrijheden van de Republiek:

¹⁵ *Redenen van afscheyt van sijn hoogheyt den heere prince van Orange, gedaen ter vergaderinge vande [...] Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt* (Den Haag 1688), Knuttel 12783.

¹⁶ T. Claydon, *William III. Profiles in Power* (Londen 2002) 19.

‘dat de Koningen van Vranckrijck ende van Groot Britannien met malkander stonden in een seer goede intelligentie ende vrundtschap, soo als meermalen aen haer Ho: Mo. Is verseekert (...) en dat den Koning van Vranckrijck in veele voorvallen oock heeft getoont, aen desen Staet seer ongenegen te zijn, ende derhalven te vreesen stonde, dat indien den Koningh van Groot Brittannien in sijn Rijck mochte komen te bereycken sijn oogherck, ende te verkrygen de absolute macht over sijn Volck, beyde die Koningen te samen uyt interesse van Staet, ende uyt haet ende yever tegens de Protestantse Religie, desen Staet souden trachten over hoop te werpen, en waer mogelijk, uyt te delgen’¹⁷

Of deze angst daadwerkelijk gegrond was is moeilijk te bevestigen. Dale Hoak stelt in zijn artikel over de revolutie dat Willem III zelf de Verenigde Provinciën probeerde te overtuigen dat Lodewijk XIV en James II samen zouden spannen met als doel de Republiek te verwoesten.¹⁸ Willem III lijkt daarin overtuigend geweest te zijn; in elk geval is dat de boodschap die de propaganda moest uitdragen aangezien uit de ‘Resolutie’ blijkt dat dit geopolitieke belang, het inperken van de macht van Lodewijk, een belangrijke reden was voor de Staten Generaal om de prins te steunen in zijn plannen.

Directe aanleidingen in 1688

Toch zijn de internationale spanningen een inadequate verklaring voor Willem’s besluit om Engeland met een leger binnen te vallen in 1688. De verhoudingen tussen de verschillende mogendheden in vroegmodern Europa schetsen een duidelijke context waarbinnen het invallen in Engeland verklaard kan worden, maar er mist een directe aanleiding. In 1684 had Willem III de Staten Generaal ook verzocht om het sturen van troepen toen Lodewijk Luxemburg binnenviel, destijds in handen van de verzwakte Spanjaarden. De burgemeesters van Amsterdam weigerden mee te betalen aan de uitbreiding van het leger en waren fel tegen militair ingrijpen van Willem III uit vrees voor een nieuwe oorlog met Frankrijk.¹⁹ Blijkbaar stonden de Staten-Generaal niet te trappelen om voor Willem III een oorlog te financieren. Eén jaar later in 1685 zette het herroepen van het Edict van Nantes door Lodewijk XIV de verhoudingen nog meer op scherp, maar ook dit leidde niet tot een militaire uitbreiding of een

¹⁷ *Resolutie inhoudende de redenen, die haer hoogh mogende hebben bewogen, om syne hoogheydt, in persoon naer Engelandt overgaende, met schepen ende militie te assisteren* (Den Haag 1688), Knuttel 12785.

¹⁸ Hoak, ‘The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89’, 25.

¹⁹ P. Dreiskämper, ‘Aan de vooravond van de overtocht naar Engeland. Een onderzoek naar de verhouding tussen Willem III en Amsterdam in de Staten van Holland, 1685-1688’, *Utrechtse Historische Cahiers*, 17 (1996) nr. 4, 16 ; Claydon, *William III*, 9-28.

militaire aanval op Lodewijk. Wat was er in 1688 dan – buiten de steeds verslechterende positie van James II - veranderd ten opzichte van de jaren ervoor?

Twee gebeurtenissen in 1688, die volkomen los van elkaar op hetzelfde moment plaats vonden, geven een mogelijk antwoord op deze vraag.²⁰ Allereerst was de dreiging van Lodewijk XIV voor de Republiek tastbaarder dan dat deze op het eerste gezicht lijkt. Sterker nog, in 1688 ondervonden de Verenigde Provinciën grote hinder van de Zonnekoning. Het ging hier om economische hinder; Lodewijk voerde een aantal protectionistische regelingen in die vooral als doel hadden de Nederlanders dwars te zitten in hun handel. Daarmee kwam het directe belang van de machtigste provincie van heel de Republiek, Holland, heel duidelijk in het geding. Amsterdam keurde uiteindelijk de plannen voor commerciële tegenmaatregelen goed op het moment dat Lodewijk XIV alle Nederlandse schepen die in Franse havens lagen in beslag nam in 1688.²¹ Petra Dreiskämper merkt hierover heel terecht op dat de stad Amsterdam - en daarmee de provincie Holland - pas inzag dat een oorlog met Frankrijk onvermijdelijk was wanneer zij de directe gevolgen van de Franse macht ondervonden aan hun economie. Deze ontwikkelingen zullen er toe hebben bijgedragen dat de plannen voor Willem's inval gesteund werden door de Staten -Generaal, hoewel Dreiskämper ook aangeeft dat Willem en zijn raadspensionaris Fagel dit vooral door een overrompelingsstrategie bewerkstelligden.²² Volgens Dreiskämper waren Willem III en Fagel al maandenlang bezig met de voorbereidingen voor het leger en de vloot en dwongen ze door slimme politieke machtspeletjes de goedkeuring min of meer af.²³

De tweede aanleiding voor een militair ingrijpen is het nieuws van de zwangerschap van Mary van Modena, de katholieke vrouw van James II. Voor Willem en zijn vrouw Mary Stuart betekende dit dat zij snel moesten handelen om de positie van Mary als eerste troonopvolger te beschermen. Het vooruitzicht van Willem dat Mary ooit als koningin van Engeland zou regeren werd hem door de komst van een zoon ontnomen en zorgde ervoor dat de verontruste Willem III overging tot actie.²⁴ In het volgende hoofdstuk zullen we zien hoe ver de gevolgen van de geboorte van de beoogde James III daadwerkelijk strekten.

Propaganda: pro religione et libertate

De geopolitieke motieven en de handelsbelangen die achter de invasie schuilgingen, werden door Willem III gepresenteerd in een uitgebreide propagandacampagne met als motto 'pro

²⁰ Ik ontleen deze twee redenen aan Hoak, 'The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89'.

²¹ Dreiskämper, 'Aan de vooravond van de overtocht naar Engeland', 62.

²² Ibid., 68.

²³ Ibid.

²⁴ Hoak, 'The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89', 24-26.

religione et libertate' oftewel voor de bescherming van religie en vrijheid.²⁵ We zagen reeds in de brief van John Granville dat Willem III door zijn voorstanders werd gezien als beschermheer van het protestantse geloof, een hoedanigheid van de prins die een sleutelrol speelde in zijn propaganda. Door zichzelf neer te zetten als verdediger van alle protestanten kreeg hij een nobele reden om een militaire invasie te plegen: het redden van de protestante Engelsen uit handen van hun katholieke heerser. Mede dankzij zijn Calvinistische opvoeding geloofde Willem III dat hij door God zelf was aangewezen om op te komen voor de belangen van protestanten in geheel Europa.²⁶ Ook de Engelse protestante aristocraten geloofden in deze predestinatie en zagen in hem hun *divine deliverer*.²⁷

Willem stond niet alleen symbool voor het protestantse geloof, hij stond ook bekend als een zeer tolerante monarch. In de Republiek was de gereformeerde kerk weliswaar de enige officieel erkende en beschermde kerk, maar genoten katholieken en joden veel vrijheden. Willem spande zich in om de vele partijen in de Republiek tevreden te houden en religieuze opstanden te onderdrukken.²⁸ Job van den Berg noemt de Republiek zelfs 'a training school for religious toleration' als resultaat van Willem's beleid.²⁹ Ook zijn tijdgenoten zagen dit in. Zo weet Dale Hoak een van Willem's raadsheren, Gilbert Burnet, te citeren, die gezegd zou hebben dat de ervaring van de prins in de Republiek "made him look on toleration as one of the wisest measures of government".³⁰ Opvallend genoeg was het juist deze religieuze tolerantie die James II zo verweten werd door zijn landgenoten. Het verschil tussen James's en Willem's tolerantie ligt in het feit dat James zijn protestantse natie tegen haar zin in aan katholiek wilde maken, terwijl Willem III slechts verschillende religieuze groeperingen tolereerde en daarbij een precaire balans tussen deze groepen wist te bewaren. James voerde een agressief hervormingsbeleid, door bijvoorbeeld zijn 'Declaration of Indulgence' van 1687, het verbannen van geschriften die antipaaps waren, het aanstellen van katholieke pastoors en uitgebreide katholieke propaganda.³¹ Het Engelse parlement wees de

²⁵ *The declaration of his highnes William Henry [...] prince of Orange, &c. of the reasons inducing him to appear in armes in the kingdome of England, for preserving of the protestant religion* (Den Haag 1688), Knuttel 12773.

²⁶ Berg, J. van den, 'Religion and politics in the life of William and Mary', in: P. G. Hoftijzer, en C. C. Barfoot, *Fabrics and fabrications. The myth and making of Willam and Mary*, (Amsterdam 1990) 20.

²⁷ T. Claydon, *William III and the Godlike revolution*, (Cambridge 1996).

²⁸ F. Broeyer, 'William III and the Reformed church of the Netherlands', in: Meijers en Onnekink, *Redefining William III*, 53-68.

²⁹ Berg, van den, 'Religion and politics in the life of William and Mary', 20.

³⁰ D. Hoak, 'The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89', in: Hoak en Feingold, *The Worl of William and Mary*, 10. Hij citeert hier Daniel Defoe, *King William's Affection tho the Church of England Examin'd*, 4, (1703) 18.

³¹ F. Korsten, 'The Eve of the Glorious Revolution. The Catholic Threat', in: Hoftijzer en Barfoot, *Fabrics and fabrications*, 59-71.

katholieken vaak aan als zondebok en voelde zich door James' beleid bedreigd, terwijl in Nederland de verschillende groepen vreedzaam naast elkaar konden leven. Job van den Berg geeft het verschil tussen Engeland en de Republiek heel passend weer en stelt: 'The comparatively large and to a certain extent "established" Catholic community in the Netherlands was not such a danger to the Dutch as the small Catholic group in Britain was to the English, who saw the Catholics as a secret society, loyal to a foreign power, bent on the destruction of the English establishment.'³²

Willem's rol als verdediger van het 'ware geloof' ging hand in hand met zijn rol als tegenhanger van Lodewijk XIV. We hebben reeds gezien hoe Willem en zijn Habsburgse bondgenoten de Zonnekoning zagen als een bedreiging voor hun eigen naties. Willem III heeft gedurende zijn gehele leven geprobeerd om tegenwicht te bieden aan Lodewijk XIV om zo de Republiek tegen de Franse dreiging te beschermen.³³ In de propaganda van Willem wordt hij dan ook afgeschilderd als de 'beschermer van de vrijheid'. In zijn 'Redenen van Afscheyt' komt de motivatie om Lodewijk XIV en James II af te remmen duidelijk naar voren: de "vrees voor haere nabueren" en ook de "tiranniquen hooghmoet van sommige" verwijzen naar de vreeswekkende Europese strategieën van Lodewijk en het ambitieuze bewind van Lodewijk en James. Zo luidt zijn geparafraseerde toespraak:

*'Maer dat sijn eenigh oogmerck was, om de eere Godts, de welstandt van ons Vaderlandt en van de Christelijcke Religie te betrachten'(..) En indien hy onder dien Zegen, tot syn ooghwidth mocht geraecken, datter dan kans en gelegentheyt souden sijn, om desen Staet de handen wat ruymmer te doen hebben, en haer te onlasten van de vreesse voor haere nabueren, en om den Tiranniquen hooghmoet van sommige wat in te binden, en om onse Vrijhheyt en oock de Religie wat beter kunnen stabilieren. In summa om het intrest van den Staet en de Kerck met wat meerder veyligheyt te kunnen erlangen.'*³⁴

Kortom, het waarborgen van de (politieke) vrijheid van de Engelsen en van de protestantse kerk waren de twee belangrijkste redenen die Willem III in zijn eigen manifest en toespraak noemde om een invasie te plegen.³⁵ Ook in vele loftuitingen over het Engelse koningschap

³² Berg, van den, 'Religion and politics in the life of William and Mary', 28-29.

³³ Claydon, *William III*.

³⁴ *Redenen van afscheyt*, Knuttel 12783.

³⁵ *The declaration*, Knuttel 12773.

van Willem III, die later uitgebreider aan bod zullen komen, zijn dit de belangrijkste twee propagandistische thema's.³⁶

Dat deze twee motivaties, politieke vrijheid en religieuze vrijheid, continu door elkaar heen werden gebruikt lijkt voor moderne lezers wellicht vreemd, maar was in de zeventiende eeuw geen probleem. Sterker nog, het lijkt een heel slimme zet om bewust meerdere partijen te overtuigen van Willem zijn noodzaak om in te grijpen in Engeland. David Onnekink geeft dit aan in zijn bespreking van de 'Declaration' en stelt: 'The ambiguity and the "epistemologically defect" claims of the *Declaration*, embodied by the vague and "religion and liberty" motto, were intended.'³⁷ Op deze manier werden de verschillende toehoorders van de 'Declaration' ook door de verschillende, voor hen meest belangrijke argumenten overtuigd. Ook Tony Claydon wijst ons op het multi-interpretable karakter van Willem's propaganda en stelt dat de twee thema's samen misschien wel onsamenhangend in hun ideologie waren, maar dat dit ook ruimte liet voor een retoriek die meegaand genoeg was om meerdere groepen te bedienen.³⁸

De katholieke paradox

Een opvallende discrepantie tussen het beleid en de propaganda van Willem ligt in het feit dat de zelfverklaarde beschermheer van de protestanten welwillend stond tegenover samenwerking met de katholieke Habsburgers, de Spaanse Koning Karel II en keizer Leopold I. Nog frappanter dan deze samenwerking is misschien wel het feit dat Willem dit door zijn critici nagenoeg niet werd verweten. Hij kon blijkbaar zijn rol als verdediger van het protestantse geloof combineren met het samenwerken met katholieke vorsten. De verklaring hiervoor kunnen we vinden in de altijd terugkerende representatie van Willem als tegenhanger van Lodewijk. De vrees voor de Zonnekoning was zo groot, dat samenwerken met andere vorsten een legitieme zet was, ondanks de religieuze verschillen. Nu niet langer de Paus in Rome, maar Lodewijk in Frankrijk de grootste dreiging was voor de andere Europese mogendheden moesten zij wel de handen ineen slaan om de dreiging van Franse invasies terug te dringen.³⁹ De vorsten zelf zorgden er ondertussen wel voor dat hun politieke keuzes hun reputatie van godvrone monarchen niet zouden schaden, zo blijkt bijvoorbeeld uit het feit

³⁶ Zie bijvoorbeeld: Dirk Liebergen, *Godsdienst en vryheit herstelt, en Europa uit de banden van slaverny verlost, door [...] de gelukkige regering van Wilhem den Derden* (Den Haag 1690), Knuttel 13423.

³⁷ D. Onnekink, 'The revolution in Dutch foreign policy', in: F. Deen, D. Onnekink en M. Reinders, *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011) 156.

³⁸ Claydon, 'Protestantism, Universal Monarchy and Christendom in William's War Propaganda, 1689-1699' in: Meijers en Onnekink, *Redefining William III*, 134.

³⁹ *Ibid.*, 127-128.

dat Leopold een theoloog inhuurde die hem ervan verzekerde dat het erkennen van Willem III als koning van Engeland geen zonde zou zijn.⁴⁰

Maar deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid tussen het beschermen van het protestantisme enerzijds en het samenwerken met katholieke Habsburgers anderzijds gaat nog een stap verder. Eenmaal op de troon in Engeland voerde de stadhouder-koning verschillende wetten in die dissenters en andere religieuze minderheden meer vrijheden moesten geven. De beschermheer van het protestantisme was er dus – ondanks dat dit voor de hand lijkt te liggen - niet op gericht om andere religieuze minderheden beperkingen op te leggen. Aan het Engelse volk werd dit uitgelegd als een middel om de katholieke dreiging te laten afnemen, doordat zij zich minder onderdrukt zouden voelen.⁴¹ Waar James met zijn agressieve katholieke beleid veel vijanden maakte, werd Willem juist geprezen om zijn tolerantie. Deze keuzes sloten naadloos aan bij Willem's reputatie van tolerante monarch en leken op zijn religieuze beleid in de Republiek.. Echter, vanuit een Europees perspectief past deze 'toleration strategy' beter bij Willem's politieke doel om zijn katholieke bondgenoten te vriend te houden. Dit blijkt wel uit de brief die keizer Leopold I schreef om Willem te feliciteren met zijn troon; hierin sprak hij zijn verwachting uit dat Willem zich ten opzichte van de Katholieken in zijn nieuwe koninkrijk tolerant zou opstellen:

*'En dat is het dat wy te religieuser sullen konne effectueren, alsoo wy verseekert sijn, dat u Doorluchtigheid deselve goedertierenheid en moderatieten opsigte van de gelovige en gehoorsame Catholijcken gebruyken sal, die deselve ons altijd door sijne Brieven heeft doen blijcken, soo wel in de Geunieerde Provintien als op sijn aenkomste in Engelant.'*⁴²

Tony Claydon wijst ons bovendien op een belangrijk verschijnsel in de religieuze boodschap van Willem III; hij wordt geroemd als beschermheer van niet zozeer het protestante geloof, maar van de gehele Christelijke religie. Door veelal de term *Christendom* te gebruiken worden de spanningen tussen de protestanten en katholieken niet genoemd en ligt de focus op het behoud van het Christendom, dat door Lodewijk XIV bedreigd zou worden. De publieke kritiek op Lodewijk XIV van de Habsburgers en de protestanten had met name betrekking op zijn wreedheid, waardoor hij geen goede Christen zou zijn, en was niet inhoudelijk gericht op

⁴⁰ Thomson, M., *William III and Louis XIV* (Liverpool 1978) 26.

⁴¹ Hoak, 'The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89' 11.

⁴² Leopold I, *Brief van Sijne Keyserlyke Majesteyt aen Wilhelm III, Coning van Engeland, geschreven uyt Weenen de 16 Juny 1689* (Amsterdam 1689), Knuttel 13201, 2.

de doctrine van het katholicisme. De Zonnekoning werd dus door Willemsgezinde schrijvers buiten het gehele Christendom geplaatst als een soort antichrist. In de strijd om alle Christenen in Europa te behoeden voor zijn sadisme was het geoorloofd om samen te werken met katholieken die hetzelfde doel voor ogen hadden. Zo stelt Claydon: ‘Describing the continent in this way, they used a term which denoted a union of faithful Christians, but which transcended Reformation divisions between Protestants and Catholics.’⁴³ Inderdaad zien we bijvoorbeeld dat Leopold I eerder in diezelfde brief over de nieuwe koning van Engeland zei: ‘Oversulck met ons gantsche hert wenschende, dat de verheffinge van uw doorluchtigheid (...)tot de ruste en bestiging van ’t Christendom gedyen moge.’⁴⁴ David Onnekink noemt daarnaast de verdedigende toon van Willem III zijn manifest als betekenisvol voor de katholieke lezers: ‘The framing of the *Declaration* in solely defensive terms where it related to Protestantism ultimately must have pacified both the Emperor and the King of Spain.’⁴⁵ Door zijn religieuze missie in termen van ‘het Christendom’ te formuleren en Lodewijk XIV als vijand van alle Christenen – zowel katholieken als protestanten – weer te geven kon Willem een reputatie als beschermheer van het ware geloof opbouwen en tegelijkertijd religieuze tolerantie in zijn nieuwe koninkrijk waarborgen en er katholieke bondgenoten op nahouden.

In dit hoofdstuk is aangetoond hoe Willem III inspeelde op de politieke situatie in Europa in 1688. De Engelse politici waren dusdanig ontevreden over het beleid van hun eigen vorst dat zij zich tot de Prins van Oranje richtten om hen te helpen hun parlementaire bevoegdheden te herwinnen. De komst van een mogelijke katholieke troonopvolger voor James II maande Willem uiteindelijk tot ingrijpen in Engeland. Dankzij de dreiging van Lodewijk XIV, die concreet werd door handelsconflicten, en de angst voor een krachtig Frans-Engels verbond kreeg Willem III de steun van de Staten-Generaal om met een enorme vloot richting Engeland te vertrekken. Voor het volk probeerde hij deze invasie te legitimeren met een nobele retoriek: het herstellen van de ware religie en de vrijheden van het parlement in Engeland. Hij liet zichzelf afschilderen als verdediger van het gehele Christendom zodat hij moeiteloos samen met zijn katholieke Habsburgse bondgenoten kon optreden tegen Lodewijk XIV, die werd afgeschilderd als een wrede antichrist.

⁴³ Bovenstaande naar; Claydon, ‘Protestantism, Universal Monarchy and Christendom’, 135-138.

⁴⁴ *Brief van Sijne Keyserlyke Majesteyt aen Wilhelm III*, Knuttel 13201, 2.

⁴⁵ Onnekink, ‘The revolution in Dutch foreign policy’, 165.

Hoofdstuk 2. Rechtvaardiging van de troonsbestijging

Eerder hebben gezien welke motieven Willem III had om in te grijpen en met welke retoriek hij de Staten-Generaal en zijn Engelse steunbetuigers wist te overtuigen van zijn plannen. Dit hoofdstuk zal dieper ingaan op de troonsbestijging van Willem III en zijn vrouw Mary en bekijken welke reacties deze troonsbestijging vervolgens teweegbracht. De vraag die op tafel komt te liggen is of Willem III de troon van zijn oom voor ogen had toen hij zijn invasie voorbereidde. Was deze machtsovername zijn uiteindelijke, verborgen doel geweest? Dit hoofdstuk zal eerst ingaan op deze vraag en vervolgens kijken hoe Willem zijn positie als troonopvolger kon legitimeren. Wat waren de reacties op zijn kroning, die opmerkelijk was gezien het feit dat de ‘ware koning’ en een nieuwe mannelijke kroonprins nog in leven waren? De komst van de zoon van James II en het *divine right* beginsel staan bij deze vraag centraal in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk. Tot slot wordt er kort stilgestaan bij de afspraken tussen Willem en het Engelse parlement in de Declaration of Rights en de nieuwe ‘joint monarchy’.

Voorbedachte rade?

Tony Claydon stelt in zijn biografie van William III dat het bestijgen van de troon vooral een opportunistisch optreden zou zijn geweest. Hij maakt ons duidelijk dat de meeste Engelse politici niet verwacht hadden dat Willem zelf de troon zou claimen, maar dat er geen ander alternatief voor de troonopvolging was.⁴⁶ Hij onderstreept dit argument door een citaat te gebruiken van de markies van Halifax, die stelde dat Willem zo obsessief bezig was met zijn strijd tegen Frankrijk dat ‘one would be inclined to think, he took England only in his way’.⁴⁷ Ook andere academici schetsen het beeld van de groeiende ambitie van Willem III, die pas opkwam nadat James het land was ontvlucht. Zo stelt Dale Oak: ‘James’s abortive flight caught his friends and William by surprise, for until that moment all parties had reckoned that Stuart and Orange would be able to come to terms to preserve James’s kingship.’⁴⁸

De Willemsgezinde schrijvers tekenden een beeld van Willem als vreedzame hersteller. Ook in zijn manifest de ‘Declaration’ en in de ‘Redenen van Afscheyt’ werd de bescheidenheid van Willem III vaak herhaald en werd nergens een ambitie op het koningschap uitgesproken. De prins zelf benadrukte in zijn afscheidsrede voordat hij naar

⁴⁶ Claydon, *William III*, 28-29.

⁴⁷ *Ibid.*, 35.

⁴⁸ Hoak, ‘The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89’, 19-20. Zie ook: ‘J. Clark, ‘1688. Glorious revolution or glorious reaction?’ in: Hoftijzer en Barfoot, *Fabrics and fabrications*, 7-15.

Engeland vertrok dat hij niet voor zijn eigen glorie de overtocht naar Engeland waagde: ‘Dat hy Godt tot een getuyge aanriep tusschen hem en zijn gewisse, dat hu soo een swaar-wichtigen Werck niet by der handten nam om sijn eygen Glorie.’⁴⁹

In de ‘Resolutie’ van de Staten-Generaal komt het duidelijkst naar voren dat het politieke doel van de invasie in Engeland zou zijn om een vrij parlement te houden en dat ‘het mistrouwen tussen den Koningh ende de natie werden wegh-genomen.’⁵⁰ Er werd in dit pamflet zelfs letterlijk gezegd dat Willem niet van plan was om de koning van de troon te stoten of invloed uit te oefenen op de successie van de troon:

‘om onder Godes genade en gunste naer Engelandt over te gaen, niet met eenigh het minste insicht ofte intentie om dat Rijck te invaderen ofte t’onder te brengen, of om den Koningh van den Throon te stooten, veel min om sijn daer Meester te maken, of de wettige successie te inverteren ofte te benadeelen, oock niet om de Roomsche Catholijcquen te verjagen, of die te vervolgen, maer eenighlijck ende alleen om de Natie te hulpe te komen, tot het herstellen van de verbroockene Wetten en Privilegien, als oock het behoudenisse van hare Religie ende Vryheydt’⁵¹

De Staten-Generaal stelden in dit pamflet dat Willem hoofdzakelijk een vrij parlement bijeen wilde roepen en zijn oom had willen overtuigen om zich aan zijn zijde te scharen in zijn strijd tegen Lodewijk – niet om zelf de macht over te nemen. De Hugenoot Jurieu, wiens verdedigende pamflet later uitgebreid aan bod komt, zei hierover in 1689:

‘Hij heeft het willen doen door de wegen van matigheyt. Hy is in Engelandt overgegaan om d’onmatige magt van zijn Schoonvader een teugel te geven. Dese schoonvader, niet konnende verdragen dat hem yemandt de Wet sou voorschrijven, vlied en verlaat de Troon; de natie stelt’er de geene op, die, om haar te verlossen, overgekomen was; de Prins heeft de Croon aangenomen.’⁵²

Zo deden de Willemsgezinde schrijvers het lijken alsof Willem helemaal niet had nagedacht over een eventuele troonbestijging totdat James II op de vlucht sloeg. Dit is een beeld wat

⁴⁹ *Redenen van afscheyt*, Knuttel 12783.

⁵⁰ *Resolutie*, Knuttel 12785.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Pierre Jurieu, *Apologie voor hare koninghlijke majesteyten van Groot Brittanje, tegens een eer-rovend lasterschrift genaemt Het ware afbeeldtsel van Wilhem Henrik van Nasso* (Amsterdam 1689), Knuttel 13256, 17.

veel academici ook zo hebben overgenomen. Echter, dat Willem III, die een gewiekste politicus en heerser was, totaal niet aan deze mogelijkheid had gedacht lijkt niet erg aannemelijk. We weten hoeveel voorbereiding het had gekost om steun te vinden voor de gehele expeditie, die zich met de nobele doelen ‘voor bescherming van het protestantse geloof en bevrijding van de onderdrukte Engelsen’ liet legitimeren in de publieke opinie. Het was voor de expeditie en het imago van Willem III van groot belang om deze propagandaretoriek in stand te houden. Laten we het argument van een onuitgesproken ambitie voor de troon nu eens omdraaien. Wanneer de prins op zijn verborgen agenda had staan de kroon te willen opeisen, had hij er verstandig aan gedaan dit niet naar buiten te brengen. Het is belangrijk te onthouden dat de besproken pamfletten door Willem zelf waren uitgegeven als onderdeel van zijn propaganda, of waren geschreven door voorstanders van de prins die op felle wijze kritiek probeerden te weerleggen. Dat deze ambitie niet spreekt uit de behandelde pamfletten hoeft dus geen reden te zijn dat deze helemaal niet aanwezig was bij de prins zelf. Sterker nog, er zijn een aantal indicaties die suggereren dat Willem wel degelijk met het oog op de troon naar Engeland was vertrokken.

Allereerst zou de troonsbestijging als politieke zet perfect passen in het buitenlandse beleid dat Willem III voerde tegen Frankrijk. Willem was geen eierzuchtige vorst en wist dat hoogmoed kan leiden tot de val. Dit weten we door zijn optreden in 1672, toen hij na zijn enorme militaire succes het stadhouderschap in ere wist te herstellen en de oude titels van zijn vader Willem II van vóór het Eerste Stadhouderloze Tijdperk herwon. Destijds kreeg hij de troon aangeboden van het Nederlandse volk en had hij de mogelijkheid om zijn voorvaders voorbij te gaan in termen van macht en prestige. Hij heeft deze troon toen niet geaccepteerd en nam genoegen met de oude titels en bevoegdheden van zijn vader als stadhouder en generaal van het leger.⁵³ Het lijkt daarom niet aannemelijk dat Willem de troon van Engeland ambieerde omwille van machtsvertoon of eer. Zijn statement in zijn ‘Declaration’ dat hij niet voor zijn eigen eer of glorie ingreep zou heel goed de waarheid kunnen zijn. Dale Oak is van mening dat: ‘(..) becoming king of England was not his life’s aim, contesting with France was the real goal, and taking James’s throne became a means to that end.’⁵⁴ Deze interpretatie past goed bij het karakter van Willem III, maar laat ons bovendien de vrijheid te vermoeden dat hij het bestijgen van de troon als politieke zet van tevoren bedacht had. Niet voor zijn eigen roem, maar om zijn strijd tegen Lodewijk XIV vanuit een sterkere positie voort te kunnen zetten.

⁵³ Claydon, *William III*, 19.

⁵⁴ Hoak, ‘The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89’, 21.

Dan is er nog een argument te vinden om aan te nemen dat Willem III de troonbestijging bewust had nagestreefd; als onderhandelen met James II zijn ultieme doel was geweest, dan ligt er een tegenstrijdigheid in het feit dat Willem hier niet op heeft ingezet nadat de eerste vluchtpoging van zijn oom mislukt was. Waar academici het veelal over eens zijn, is dat de initiële vlucht van James II als een verrassing kwam voor zijn tijdgenoten. Hoewel hij zeker impopulair was bij zijn eigen volk kon de geringe steun van zijn eigen leger en de zenuwinzinking van James niet worden zien aankomen. Dale Oak verklaart dit door een aannemelijke reden van James' snelle vertrek weer te geven; het in veiligheid stellen van zijn pasgeboren zoon en daarmee het veiligstellen van de Stuart dynastie en zijn eerste troonopvolger.⁵⁵ James zelf had vermoedelijk het idee om, na het veiligstellen van zijn zoon, terug te keren om de onderhandelingen aan te gaan.⁵⁶ Echter, Willem liet James in december 1688 gevangen nemen door zijn Nederlandse soldaten. Hoewel hij hem vervolgens bewust liet ontkomen naar Frankrijk, lijkt deze arrestatie niet te duiden op een wens voor politieke onderhandelingen met zijn schoonvader. De situatie die ontstond leidde bijna tot een anarchie; met James en zijn familie uit de weg was er niemand die aanspraak maakte op de troon. Anne, de zus van Mary en na haar tweede in lijn voor de troonopvolging, had al maanden daarvoor haar steun betuigd aan de operatie van Willem en stond de kroning van haar zus en zwager geenszins in de weg. We weten daardoor dat Willem III zich bewust was van het feit dat hij met niemand voor de troon zou hoeven concurreren en hij zijn kansen op de troon destijds hoog kon inschatten.

Naast deze speculaties zijn er ook historische bronnen die duiden op een bewuste machtsovername van Willem III. James II zelf zou gezegd hebben dat hij dacht dat zijn schoonzoon naar Engeland was gekomen om hem van de troon te stoten. Ook Willem's vrouw Mary suggereert dit in haar memoires.⁵⁷ Dit geeft in elk geval aan dat in 1688 James en Mary zich bewust waren van de mogelijkheid dat Willem de troon zou claimen en dat zij dit bovendien een zeer waarschijnlijke uitkomst van de invasie achtten. Naast deze citaten van James en Mary wijst John M. Stapleton op een opvallende passage uit het dagboek van Constantijn Huygens, waarin hij stelt dat Willem III enkele Nederlanders paspoorten 'In the King's name' beloofde; een zeer suggestieve opmerking gezien het feit dat hij dit schreef enkele weken voordat Willem in Londen aankwam.⁵⁸ Mocht de prins daadwerkelijk met dit

⁵⁵ Hoak, 'The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89', 21-22.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid., 20.

⁵⁸ J. M. Stapleton jr, 'The Dual Monarchy in Practice. Anglo-Dutch Alliance and War in the Spanish Netherlands 1689-97' in: Meijers en Onnekink, *Redefining William III*, 75-76.

doel naar Engeland zijn vertrokken, dan heeft hij dit vermoedelijk bewust uit zijn geschriften gehouden om zijn ‘pro religione et libertate’ discursieve beleid niet in de weg te zitten. Uiteindelijk heeft hij door een slim politiek spel ervoor kunnen zorgen dat de enige mogelijkheid voor de bijeengeroepen conventie was om hem met zijn vrouw de kroon aan te bieden. Allicht was het zo dat het bestijgen van de troon Willem’s stoutste droom waarmaakte – maar hij had hier wel degelijk van gedroomd.

Divine right to be king

Eenmaal op de troon gingen de voor- en tegenstanders van Willem met elkaar in debat of hij hier wel aanspraak op had mogen maken. Een veelvoorkomend thema in uitingen van zowel de voorstanders als critici van Willem III is het successierecht op de troon. Critici beschuldigden Willem III ervan dat hij de troon onrechtmatig had verkregen, zijn voorstanders noemden het een wonder. In elk geval is de troonsbestijging van Willem als stadhouder van de Republiek opmerkelijk gezien de traditie van de Stuart familie.

Technisch gezien was Mary de eerste troonopvolger als oudste dochter van James II, die tot 1688 geen zonen had. Willem zelf zou via zijn moeder Mary Stuart, een zus van James II, geen directe aanspraak kunnen maken op de troon naar het *divine right*. Volgens deze doctrine, die voor de Stuart dynastie zeer belangrijk was, zou het recht op de troon door God zelf gegeven zijn en binnen Koninklijke families in de mannelijke lijn worden doorgegeven. Via zijn moeder zou Willem III dus geen kans hebben gemaakt om koning te worden van Engeland, maar dankzij zijn huwelijk met Mary zou hij wel prins van Engeland kunnen worden als echtgenoot van de nieuwe koningin. Sterker nog, Mary zou Willem ervan verzekerd hebben dat hij alle uitvoerende bevoegdheden zou krijgen wanneer zij de troon van haar vader zou overnemen.⁵⁹ Het lijkt er dus op dat Willem en Mary ervan uitgingen ooit op de troon in Engeland te zitten dankzij het erfrecht van Mary.

Het nieuws van de zwangerschap van Mary van Modena bracht deze beoogde troonopvolging voor Mary in gevaar. Bovendien vreesden de Engelsen voor een katholieke opvolger van James, die vermoedelijk zijn vaders Fransgezinde en absolute bewind in stand zou houden. Dit blijkt ook uit het verzoek van *the immortal seven* aan Willem III om in Engeland in te grijpen, waren zij stellen: ‘the birth of the child (...) being certainly one of the chief causes upon which the declaration of your entering the kingdom in a hostile manner

⁵⁹ Claydon, *Willem III*, 30. Claydon citeert hier: Burnet, Gilbert, *The History Of My Own Times* (1723-34), 692-693.

must be founded on your part.’⁶⁰ De geboorte betekende niet alleen dat het successierecht van Mary in gevaar was, maar dat de gehele Stuart dynastie niet langer stand leek te gaan houden tegenover de ontevreden Engelse bevolking.⁶¹ Voor Willem en Mary was dit dus een directe aanleiding om in te grijpen en de Stuart dynastie van de ondergang te redden. Naast de eerder genoemde politieke en commerciële redenen voor de onderneming van Willem zou het beschermen van de troon van zijn vrouw en de dynastie van zijn moeder een persoonlijke reden kunnen zijn voor de stadhouder om naar Engeland te vertrekken. Pierre Jurieu, een Willemsgezinde schrijver uit die tijd, stelde dat de prins meer geduld gehad zou hebben en rustig had kunnen wachten op de dood van zijn schoonvader, zij het niet dat de komst van een nieuwe Stuart zoon ertoe leidde dat het Engelse volk ‘de hulp van haer verlosser versocht’, zo stelt hij: ‘Ick twijfel geen sints of dese, het zy waerachtige of gesupposeerde geboorte, heeft de Natie meer aengeport, om hulp by den Prince van Oranjen aan te houden.’⁶²

Dit argument wordt kracht bijgezet door de vele geruchten dat de zoon van James II, geboren als James Francis Edward met de titel ‘Prince of Wales’, niet daadwerkelijk zijn zoon was. Vele pamfletten getuigen van een complot en beweren dat het baby’tje de verloskamer van Mary van Modena was binnengesmokkeld.⁶³ Jurieu sprak van een ‘gesupposeerde geboorte’ en *the immortal seven* stelden ‘the birth of the child (which not one in a thousand here believes to be the queen’s)’ en noemden het een ‘infinite exasperation of people’s minds here’.⁶⁴ Een complot zou betekenen dat James II heel bewust bezig was om zijn katholieke nalatenschap te behouden en bovendien zelf het *divine right* had verworpen, zoals Howard Nenner aangeeft: ‘The accusation, if true, meant that, by pretending the supposititious birth to be genuine, James was attempting to direct the succession at his will and pleasure and was thereby usurping a prerogative that belonged solely to God.’⁶⁵ De waarschijnlijkheid dat de komst van James Edward Francis een frauduleuze zet zou zijn om James’ protestantse dochters Anne en Mary van de troon te houden, zal dus ongetwijfeld hebben bijgedragen aan de hevige reacties die hierop volgden. Of Willem zelf ook geloofde dat de geboorte van de beoogde James III inderdaad frauduleus was, kunnen we nooit met zekerheid stellen. Wel noemt hij de geboorte in zijn “Declaration”, waarin hij zegt dat hijzelf en het Engelse volk ‘kragtelijk vermoeden’ dat de geboorte van James Edward Francis onwettig was en dat de hele wereld weet dat Willem en Mary twijfelden aan de zwangerschap van Mary van

⁶⁰ Sydney, ‘Letter of invitation to William of Orange’, 121.

⁶¹ Claydon, *Willem III*, 30-32.

⁶² *Apologie*, Knuttel 13256, 25.

⁶³ *Ibid.*, 31.

⁶⁴ Sydney, ‘Letter of invitation to William of Orange’, 121.

⁶⁵ H. Nenner, *The Right to be King. The succession to the Crown of England 1603-1714*, Londen 1996, p. 170.

Modena.⁶⁶ Ook geeft hij aan dat dit voor hen een belangrijke zaak was, aangezien dit van invloed was op hun successierecht. Zo stelt hij dat zij “self soo grotelijks aen dese sack gelegen is, ende Wy soodanigen Regt tot de Sucessie van de Kroon hebben.”⁶⁷ Willem wilde dus in elk geval door zijn eigen propaganda doen laten doorschemeren dat hij en Mary geloofden dat de komst van James Edward Francis een leugen was. Dit complot paste in de reeks andere aantijgingen tegen James II en moest de invasie nog verder helpen legitimeren. Het ogenschijnlijke complot kon er immers toe bijdragen dat het imago van James II in de publieke opinie verder verslechterde en bovendien wakkerde het de vrees van de Engelsen voor hun machtsbeluste koning verder aan. Tot slot gaf Willem III in zijn manifest ook aan voornemens te zijn het vrije parlement de afkomst van James Francis Edward te laten onderzoeken. Het parlement moest bovendien het successierecht nader bekijken:

‘Aen dit Parlement willen wy aenbevolen laten het ondersoek van de geboorte van den gepretendeerde Prins van Wales, ende van alle dat gene ’t gunt die sake, mitsgaders het Regt tot de Sucessie in aengaende.’⁶⁸

Het feit dat Willem op deze manier openlijk twijfelde aan de herkomst van James Edward Francis is veelzeggend. Dat Willem zijn oom niet publiekelijk beschuldigde van een complot is begrijpelijk; een ogenschijnlijk objectief onderzoek paste bij Willem’s gewenste imago van vreedzame vorst en hersteller van de vrede; nergens in zijn manifest beschuldigde hij zijn oom werkelijk van zijn leugen, maar hij gaf enkel de vermoedens weer. Door deze verdedigende opstelling moet hij commentaar dat hij machtsbelust zou zijn hebben willen voorkomen. Daarnaast geeft dit beoogde onderzoek aan dat Willem interesse had voor de successierechten van de Engelse troon en voorafgaand aan zijn invasie over de troonopvolging had nagedacht. Pierre Jurieu beschrijft deze problematiek uitgebreid in een verdediging voor de prins en stelt dat hij ‘zijn erfenis aan geen ander over moest laten’, duidend op James Edward Francis:

“zo heeft evenwel de Prince van Oranjen reden gehad, om een erffenis die hem en zijn Gemalinne de Princesse, hebbende de veryste qualiteyten en Godtsdienst, volgens de

⁶⁶ The declaration, Knuttel 12773, 12.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid., 14.

Wetten, als de wettige en naaste Erfgenamen toequam, aan geen ander over te laten.”⁶⁹

Veel zeventiende-eeuwse Willemsgezinde schrijvers betitelden Willem III als erfgenaam van de troon. Dat kan worden verklaard door het erfrecht van Mary, maar Jurieu ging nog een stap verder door te zeggen dat zijn nobele bloed als Prins van Oranje al voldoende was om aanspraak te mogen maken op de troon van de Stuart dynastie. In zijn felle pamflet zei hij frappant genoeg:

‘Waarom zou Willem van Nassau geen recht gehad hebben, dewyl hij alreede Prince van Oranjen was, om Jacobus de II de Kroon van Engeland te disputeren? Het Prinsdom van Oranjen te hebben maakt dat geen duydelijk en klaar recht op de Kroon van Engelandt?’

Echter, belangrijker nog dan de afkomst van Willem III lijkt het feit dat hij ‘de veryste qualiteyten en Godtsdienst’ had om de troon te kunnen claimen. Niet zijn geboorterecht, maar het feit dat hij Protestants was en opkwam voor de vrijheden van het volk maakten hem volgens zijn voorstanders tot rechtschappen koning. Jurieu stelde zelfs nog dat James Edward Francis geen echte bedreiging was geweest, aangezien hij niet de juiste kwalificaties voor de troon bezat. Waar in 1685 nog zonder problemen een katholieke koning gekroond was, werd er in 1689 door Engelse politici een stokje gestoken voor een katholieke troonopvolger. Zo beweerde Jurieu dat de kans erg klein was geweest dat James Edward Francis, als hij wel een wettelijke zoon van James II was gebleken, de troon had kunnen bestijgen:

‘(...) dat de Prins en de Princesse ware erfgenamen van de Croon, geen redenen hadden om te vresen dat den gepretendeerde Prince van Wales haar den toegang tot den Troon zou beletten. Hy was daar verre af: hy was Paaps geboren; hy had den Paus tot Gevader, en hy was natuurlijker wijze daer door van de Kroon van Engelandt uytgeslooten. (...) Een jonge Paepse Prins die’er minderjarigh, of ten minsten van wysheydt en krachten seer ontbloot, nagelaten was, zou het niet langh tegens de Wetten van het Land, tegens de Gemeente, tegens de Godsdienst, en het wettige recht van de Princessen uytgehouden hebben.’⁷⁰

⁶⁹ *Apologie*, Knuttel 13256, 18.

⁷⁰ *Ibid.*, 24.

Daarmee lijken niet de huizen Stuart en Oranje, maar de ‘wetten van het land’ de uiteindelijke troonopvolging te beslechten. Het meest opmerkelijke aan de troonsbestijging Willem III is dan ook dat hij de troon aangeboden kreeg van een vrij parlement, volgens de overlevering vanwege zijn gunstige afkomst, zijn karaktereigenschappen en zijn geloofsovertuiging. Willem claimde de troon dus niet op basis van een door God gegeven recht, hij kreeg hem aangeboden omdat hij aan bepaalde voorwaarden voldeed. De kroning van Willem III markeert daarmee een verandering in de waarde van het *divine right* voor de Engelsen. Niet langer de Koninklijke families, maar het volk zelf kon bepalen wie zijn geschikt vonden voor de kroon. Deze ontwikkeling past in het Verlichte denken dat destijds in Engeland opkwam, zo stelt Martin van Gelderen.⁷¹ In zijn artikel over politieke verdedigers van Willem III schrijft hij: “Grotius, Locke en Sydney shared some of the crucial arguments, which were at the heart of the debate; they advocated natural liberty, saw political society and government as the outcomes of civic creation and justified resistance against kings who had fallen into tyranny and made war on the people.”⁷² Volgens Van Gelderen waren deze politiek denkers tegen het principe van het *divine right*, maar geloofden zij heilig in de soevereiniteit van het volk, legislatieve macht voor het parlement en een vorst die slechts uitvoerende machten had. Dat de tijdgenoten van Willem III zich heel goed van de veranderde status van het *divine right* bewust waren, blijkt ook uit de volgende strofen van een gedicht ter ere van de kroning van Willem en Mary:

*“No dull Succession sanctifies his Right,
 Nor Conquest gain’d in Fight,
 But o’re the Peoples minds, and there
 Does Right Divine Triumphantly appear.
 The mind, impassible and free,
 No Pow’r can Govern, but the Deity ;
 Hower’e o’re Persons, and o’re Fortunes, may
 A bold Intruder sway ;
 The Right Divine is by the People giv’n
 And ‘tis their Suffrage speaks the mind of Heav ‘n.”⁷³*

⁷¹ M. van Gelderen, ‘In defence of William III. Eric Walten and the Justification of the Glorious Revolution’, in: Meijers en Onnekink, *Redefining William*, 145-155.

⁷² *Ibid.*, 147.

⁷³ J. Guy, ‘On the happy accession of their majesties King William and Queen Mary’ (1699), in: E. Miner, *Poems on the reign of William III*, (Los Angeles 1974) 8-9.

Niet alleen was het 'Right Divine by the People given', het parlement kon zelfs wetten aangaande de troonopvolging vastleggen. Zo werd na de kroning van Willem en Mary bij Engelse wet vastgelegd dat alleen aanhangers van het protestantse geloof Koning of Koningin van Engeland konden worden en werd de koningseed hier op aangepast.

Hoe belangrijk het successierecht voor de Europese dynastieën was, blijkt uit Willem's vredesonderhandelingen met Lodewijk XIV. De twee vorsten zochten tegen het einde van de zeventiende eeuw naar vrede, maar Lodewijk wilde per se dat de zoon van James II erkend zou worden als eerste troonopvolger na Willem III. Keizer Leopold I zou zelfs beweerd hebben een voorstander te zijn van het rehabiliteren van James Francis Edward als troonopvolger op het moment dat dit vrede zou betekenen in Europa.⁷⁴ Dit was voor Willem echter onacceptabel, zo weet Mark Thompson hem te citeren: 'William's comments were that he could not even consider making the succession a matter of negotiation and that, if any suggestion were to be made again, he would conclude that Louis did not really want peace.'⁷⁵ Of dit nu omwille van persoonlijke redenen onacceptabel was of niet, toen het Engelse parlement eenmaal zo'n invloed op het successierecht had weten te bemachtigen, was het waarschijnlijk onmogelijk voor Willem III om hier nog van af te wijken.

Voorwaarden aan het koningschap

Willem III was dus door het volk van Engeland zo goed als op de troon gezet. Wel waren er een aantal wetten verbonden aan zijn koningschap, opgetekend door Engelse politici in de 'Declaration of Rights'. Voor Willem was het belangrijk dat het niet leek alsof het volk voorwaarden verbond aan zijn kroning, zo stelt Dale Hoak: 'William explicitly rejected any implied conditional connection between the convention's offer of the throne and his acceptance of the declaration.'⁷⁶ Ook zorgde hij dat eerst de kroningsceremonie plaatsvond en hij daarna pas, als koning, de Declaration of Right voorgelezen kreeg en goedkeurde.⁷⁷ Tegelijkertijd wijst Hoak ons erop dat de wetten die uit de Declaration voortkomen niet zozeer vernieuwend waren, maar dat deze reeds bestonden en door de zogeheten 'framers' opgetekend waren om de relatie tussen koning en parlement, zoals die altijd zou moeten zijn, vast te stellen.⁷⁸ Deze wetten waren door James II niet nageleefd en daarom was het voor het volk van belang om te zorgen dat de afspraken werden hersteld. In 1689 kenden Willem en

⁷⁴ Thomson, *William III and Louis XIV*, 27.

⁷⁵ *Ibid.*, 32.

⁷⁶ Hoak, 'The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89', 5.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ *Ibid.*, 4.

Mary dus niet de beperkingen van hun Koninklijke bevoegdheden zoals die later wel door het Britse parlement waren doorgevoerd. Gedurende zijn heerschappij werd de Koninklijke macht van Willem wel steeds meer ingeperkt. Het parlement kreeg bijvoorbeeld steeds meer invloed op het benoemen van publieke functies en de financiering van het leger.⁷⁹ Tijdens de kroning was dit echter (nog) niet het geval en deed Willem, zoals Hoak ons laat zien, zijn best om dit ook niet zo te doen toeschijnen tijdens de kroningsceremonie.

De enige duidelijke verandering ten opzichte van de bevoegdheden van James II was dat Willem en Mary de troon samen kregen aangeboden in een unieke ‘joint monarchy’. In de praktijk betekende dit wel dat Willem alle beslissingen nam. De gedeelde monarchie was vooral een slimme zet van de Engelsen om de troonsbestijging van de Prins van Oranje nog meer te kunnen legitimeren. Mary was immers van volledige Engelse afkomst en in Engeland opgegroeid, in tegenstelling tot Willem, die wel uit de Stuart familie was geboren via zijn moeder maar bovenal een Oranje was en in Nederland een calvinistische opvoeding had genoten. Mary was zeer geliefd bij het Engelse volk en vulde haar man precies aan op die punten waar hij tekort schoot: haar Engelsheid en alom geprezen godvruchtigheid. Howard Nenner laat in zijn boek over de troonopvolging in Engeland zien hoe belangrijk het erfrecht voor de Engelsen tot dan was geweest en stelt dat de Engelsen er alles aan deden om te laten zien dat het erfrecht op de troon nog steeds een belangrijke rol speelde door het erfrecht van Mary met een gedeelde monarchie te benadrukken.⁸⁰ Dankzij de ‘joint monarchy’ bleef een groot deel van het erfrecht op de troon dus alsnog behouden. Met Mary aan Willem’s zijde en de nieuwe invulling van het *divine right* was kon de Prins van Oranje zich de rechtschappen koning van Engeland noemen.

Het lijkt aannemelijk dat het bestijgen van de troon een bewuste politieke zet was van Willem III om zijn strijd tegen Lodewijk vanuit een sterkere positie te kunnen voeren. In tegenstelling tot de propagandaretoriek van bescheiden, vreedzame hersteller doen de acties van Willem III in Engeland en enkele historische bronnen vermoeden dat hij wel degelijk met oog op de troon naar Engeland was betrokken. De troonsbestijging van Willem III was een heel opmerkelijke gezien het feit dat dit brak met het principe van het *divine right*, dat voor de Engelsen zo belangrijk was. Het vermoedelijke complot rondom James Edward Francis zorgde voor angst voor een katholieke opvolger en een extra ondermijning van de positie van James II. Het feit dat Willem III de troon kreeg aangeboden door een vrij parlement en het feit

⁷⁹ W. A. Speck, ‘William and the Three Kingdoms’, in: Meijers en Onnekink, *Redefining William*, 51.

⁸⁰ Nenner, *The Right to be King*, 163.

dat hij zijn troon deelde met zijn vrouw, de wettige troonopvolger, moesten deze helpen legitimeren. Op die manier vonden de Engelsen in Willem III een acceptabele protestantse opvolger die zowel van het juiste bloed was als de gewenste eigenschappen bezat, zoals Howard Nenner zo mooi concludeert: in the end they did have it both ways, the reality of an elected king and the pretence of an hereditary crown.⁸¹

⁸¹ Nenner, *The Right to be King*, 165.

Hoofdstuk 3. Rechtvaardiging van de koning

Eenmaal op de troon rijst de vraag hoe zijn tijdgenoten reageerden op Willem III als koning. Hoe werd zijn nieuwe positie als ‘stadhouder-koning’ gezien door politici uit Engeland en de Republiek? Om hier een inschatting van te kunnen maken wordt er in dit hoofdstuk gekeken naar een aantal pamfletten en gedichten die werden uitgegeven in de jaren na zijn kroning, 1689-91. Er wordt met name aandacht besteed aan een dialoog tussen een kritisch pamflet en de daarop volgende verdediging over Willem III’s nieuwe machtspositie. Daarbij zal vooral dieper worden ingegaan op Willem III als persoon en worden de verschillende thema’s dimensies van zijn identiteit uitgelicht. Tot slot wordt zijn publieke beeldvorming afgezet tegen het politieke beleid van Willem in de Republiek in 1689-91.

Propaganda en identiteit van de nieuwe koning

Helaas is er weinig bekend over de manier waarop Willem III zijn Engelse kroon probeerde te legitimeren in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Om een beknopte analyse te maken van de verhouding tussen de nieuwe stadhouder-koning en zijn vaderland wordt in dit hoofdstuk gekeken naar historische bronnen die de kroning van Willem omschrijven. In elk geval is er weinig Nederlandse kritiek te vinden uit 1689-91: de bekendste kritiek op Willem’s kroning was afkomstig van een Fransman en andere belangrijke critici van Willem III waren de Jacobieten en Tories in Engeland. Die kritiek speelde met name in op zijn politieke beleid in Engeland. Uit de Republiek vinden we vooral reacties van schrijvers die verheugd waren met het nieuws van de kroning van de prins van Oranje. Dit kan worden verklaard door een doeltreffend propagandabeleid van Willem III en we moeten voorzichtig zijn om uit deze hoeveelheid aan positieve bronnen ook te concluderen dat alle Nederlanders verheugd waren over de kroning van de stadhouder. Daarnaast moeten we de pamfletten uit Nederland in een Europese context bekijken: veel Willemsgezinde schrijvers waren protestanten die naar Nederland gevlucht waren. De voorstanders van Willem kwamen dus niet alleen van Nederlandse bodem, maar het waren wel mannen die in de Republiek verbleven.

De zeventiende-eeuwse loftuitingen geven een vergeromantiseerd beeld en bevatten veel barok taalgebruik, maar geven ons wel inzicht in het beeld dat er van Willem III geschetst werd om de publieke opinie te overtuigen dat hij rechtmatig op de troon van Engeland, Ierland en Schotland zat. Een globaal inzicht in de reacties op het koningschap

kunnen we ontlenen aan een uitgebreide dialoog over het koningschap die plaatsvond in twee pamfletten; een kritiek op Willem III en een felle verdediging die daarop volgde. Het kritische pamflet verscheen in 1689, net na de kroning, van de hand van de Franse theoloog Antoine Arnoud, getiteld 'Le veritable portrait de Guillaume Henry de Nassau'. Dit geschrift was in vier grote hoofdstukken opgedeeld; Willem zou de nieuwe *Absolon*, *Herodes*, *Cromwell* en de nieuwe *Nero* zijn. Arnoud koos deze vergelijkingen om zijn belangrijkste veroordelingen jegens Willem III duidelijk te maken. Zo zou hij de nieuwe *Absolon* zijn vanwege zijn goddeloosheid en het niet eren van zijn eigen schoonvader, de nieuwe *Herodes* omdat hij getracht zo hebben om de zoon van James II om te brengen, de nieuwe *Cromwell* omdat hij zeer machtsbelust zou zijn en de nieuwe *Nero* vanwege zijn verweten bloederige wreedheid. In hetzelfde jaar verscheen er een felle reactie op dit pamflet, dat in het Nederlands vertaald en uitgebracht wordt als: 'Apologie voor hare koninghlycke majesteyten van Groot Brittanje, tegens een eer-rovend lasterschrift, genaemt Het ware afbeeldtsel van Wilhem Henrik van Nassou'. Hierin werden al deze kritieken met grote felheid weerlegd om de naam van Willem III in ere te herstellen. Dit pamflet was afkomstig van Pierre Jurieu, een Franse protestantse priester die zich inzette voor de belangen van de Hugenoten en destijds in Rotterdam verbleef als dominee. Een groot deel van zijn 64 pagina's tellende geschrift beschreef de daden van James II om aan te tonen waarom Willem III de Engelsen wel moest redden van hun tirannieke heerser. De verschillende thema's die uit de kritiek en de daaropvolgende verdedigingen naar voren kwamen worden hieronder uiteengezet, ondersteund door citaten uit andere pamfletten uit de jaren direct volgend op de kroning.

Willem als verdediger van alle Christenen

De allereerst verweten goddeloosheid door Arnoud in de vergelijking met *Absolon* is een vaker voorkomend thema in de aantijgingen tegen Willem. Ironisch genoeg gingen er geruchten dat de beschermer van het ware geloof zich schuldig maakte aan sodomie en een liefdesrelatie zou hebben met zijn beste vriend en raadsheer Willem Bentinck.⁸² Deze beschuldigingen komen af en toe voor, maar zijn relatief vrij mild naar zeventiende-eeuwse normen van laster.⁸³ Pierre Jurieu deed zijn best te bewijzen dat Willem wel degelijk een vrome vorst was door te stellen dat hij altijd predicaties bijwoonde, godvruchtige gedachten had en dito boeken las. Wel is het opvallend dat Willem vaak werd neergezet als de verlosser

⁸² T. Claydon, 'Protestantism, Universal Monarchy and Christendom', 127 ; E. Miner, *Poems on the reign of William III*, 2.

⁸³ Ibid.

en dat zijn vrouw Mary de rol kreeg van de godvrome echtgenote. Uit veel loftuizingen komt deze rolverdeling van Willem en Mary duidelijk naar voren; Mary werd vroom, godvruchtig en nederig genoemd, terwijl Willem geroemd werd om zijn overwinning op James II.⁸⁴ Man en vrouw vulden elkaar op deze manier aan in het beeld dat Orangisten van het koningskoppel probeerden te schetsen. Wellicht kon Willem III zich met zo'n kuise echtgenote permitteren dat dergelijke geruchten over zijn eigen zedigheid de ronde deden. Wat betreft het niet eren van zijn schoonvader door deze van de troon te stoten kan het betoog van Jurieu samengevat worden in 'Want men moet Godt en het gemeene best meerder beminnen als Vader of Moeder.'⁸⁵ De kroning van Willem III werd wederom verdedigd door te stellen dat hij een veel betere vorst voor de Engelsen was dan zijn schoonvader ooit geweest zou zijn. Door het belang van de gehele natie voorop te stellen was het Willem dus – volgens zijn verdedigers – geoorloofd om een coup te plegen op zijn schoonvader.

Tegenover *Absolin, Herodes, Cromwell en Nero* werd de nieuwe koning door zijn voorstanders juist vergeleken met *David, Herakles, Noah* en *Mozes*, zowel in Nederlandse als Engelse bronnen.⁸⁶ *David* omdat hij het toonvoorbeeld was van een goede Christelijke koning, *Herakles* vanwege zijn heldendaden en het dragen van de lasten van *Atlas* (zoals Willem de lasten voor Europa droeg) en *Noah* en *Mozes* om aan te sluiten bij de identificatie van Willem als *divine deliverer*. Een mooi voorbeeld is:

*'Doch Gods barmhertigheid wil nimmermeer gedogen
Dat zijn gewyde kerk te gront ga door geweld
Des heeft hy WILLEMS hert tot hulp en heil bewogen
Een Noach, die voor haar een Ark heeft toegestelt.'*⁸⁷

Vooraf bij de Engelsen lag de nadruk op Willem als verlosser en was de vergelijking met *Mozes* en *Noah* populair, zo stelt Earl Miner. Ook zegt hij: 'William's role as deliverer easily moves from Moses to Perseus rescuing Andromeda, who variously represents England, freedom or peace.'⁸⁸ De rol van brenger van het ware geloof wordt in Engelse bronnen vaker gebruikt dan in Nederlandse geschriften, wat verklaard kan worden doordat bij de Engelsen

⁸⁴ Zie daarvoor : Jan Norel, *Rymregelen zo voor als naar de herstellinge van't koninkryk van Groot Brittanje, door [...] Willem de III* (Amsterdam 1691), Knuttel 13608 ; *Godsdienst en vryheit herstelt*, Knuttel 13423 ; Govard Bidloo, *'sGraavenhaage zegevierende; op den dag der krooning van haare majesteyten, Willem en Marie* (Den Haag 1689), Knuttel 13279.

⁸⁵ *Apologie*, Knuttel 13256, 13.

⁸⁶ Miner, *Poems on the reign of William III*, 3.

⁸⁷ *Godsdienst en vryheit herstelt*, Knuttel 13423, 13.

⁸⁸ *Ibid.*, 4.

de vrees voor de katholieken veel groter was, zoals we reeds hebben gezien in hoofdstuk één.⁸⁹ Ook krijgt eerder besproken retoriek van ‘Christendom’ als overkoepelende term voor zowel de katholieken als protestanten in een Engels - Nederlandse vergelijking nog een extra dimensie. Niet alleen moest deze discursief de katholieke bondgenoten van Willem tevreden stellen, ook de discrepantie tussen de Nederlandse en de Engelse kerk lijkt hierdoor niet aanwezig. Zo laat Tony Claydon ons zien aan de hand van een preek van predikant George Royse: ‘Royse demonstrated that William was not a national, or a British, ruler only, but a universal instrument of God’s providence, who acted in many different ways to secure the true religion.’⁹⁰

Willem als vreedzame hersteller

Over de kritieken van Arnoud dat Willem III de nieuwe *Herodes* (een kindermoordenaar) en de nieuwe *Nero* (een wrede tiran) zou zijn, kan Jurieu een stuk bondiger zijn. Zijn mening over de kwestie van James Edward Francis is reeds in hoofdstuk twee van dit essay duidelijk geworden; door te benadrukken dat Willem de afkomst van de Prins of Wales vreedzaam wilde laten onderzoeken en te stellen dat hij geen daadwerkelijke bedreiging voor de troon vormde, kon Jurieu deze kritiek vrij gemakkelijk ontkennen. Gezien het feit dat Willem James en zijn vrouw en zoontje had laten ontkomen naar Frankrijk lijkt deze kritiek van Arnoud ongegrond te zijn; Willem hoefde de nieuwste Stuart nazaat geen kwaad te doen om de troon te kunnen bestijgen. Gelijkend op de kritiek een kindermoordenaar te zijn, maakte Arnoud later in zijn pamflet de vergelijking tussen Willem en *Nero*, een wrede heerser die menig bloed vergoot. Dit is een frappante beschuldiging, gezien het feit dat Willem III bij zijn tijdgenoten bekend stond als beheerst en gematigd en zijn revolutie juist geroemd werd *bloodless* te zijn. Ook deze kritiek lijkt Jurieu vrij moeiteloos te weerleggen door zich af te vragen: ‘En welke zyn dese bloedige besluyten doch? (...) Wat personen heeft hy doen sterven? Is’er wel enig mensch dien een nagel verloren heeft?’⁹¹ Met zijn spottende retoriek probeerde Jurieu de vergelijking tussen Willem en *Nero* af te schilderen als belachelijk en volkomen ongegrond. Ook kaatste hij de bal terug en noemde hij verderop de wreedheden van Lodewijk XIV, die volgens hem beter vergeleken kon worden met *Nero* dan de vreedzame Willem. Deze kritieken van kindermoord en wreedheid komen in andere pamfletten eigenlijk

⁸⁹ Berg, van den, ‘Religion and politics in the life of William and Mary’, 28-29.

⁹⁰ T. Claydon, *William III and the Godly revolution* (Cambridge 1996) 141. Hij quote hiervoor Royse, G., *A sermon preached before the king at Belfast on 14 June 1690*, (1691) 20. Zie ook: Berg, van den, ‘Religion and politics in the life of William and Mary’, 26-27.

⁹¹ *Apologie*, Knuttel 13256, 60-61.

niet voor.⁹² Gezien de zeldzaamheid van deze kritiek lijkt de vergelijking met *Herodes* en *Nero* dus weinig bijval te vinden van tijdgenoten van Willem III.

Het laatste thema, de vergelijking met Cromwell, kwam wel vaker voor en werd door Jurieu ook het meest uitgebreid besproken. De vergelijking lijkt voor de hand liggend; deze werd door met name de Jacobieten gebruikt om te stellen dat Willem III de troon onrechtmatig had overmeesterd en een machtsbeluste alleenheerser zou zijn.⁹³ Het belangrijkste tegenargument van de voorstanders was dat Willem geen alleenheerser was, maar juist de rechten van de Engelse parlementsleden in ere hersteld had. Dat de bevolking zelf kon bepalen wie zij op de troon zette was voor hen heel belangrijk, zoals in het tweede hoofdstuk van dit reeds essay is vastgesteld. Een Engelse verdediger van Willem, Robert Ferguson, stelde zelfs dat het land dankzij de komst van de nieuwe koning kwam “tot so een top van geluksaligheid die wy nog nooit hebben bereikt.”⁹⁴ Uit zijn verdedigende pamflet sprak heel duidelijk dat het herstellen van de parlementaire macht voor de Engelse politici het allerbelangrijkst was:

*‘Insonderheid dewijl sijn Hoogheid de Prince van Orange, aangedreven door een medelijden, edelijmoed en iver, die haars gelijk in de Historien niet en vind, en in onse magt gesteld heeft om onse Privilegien en Vryheden die ons door geweld en bedrog ontworpen waren, weder op te helpen en te herstellen.’*⁹⁵

Willem III als koning van Engeland

In alle uitingen over of na zijn kroning wordt de prins van Oranje vanaf dat moment aangesproken als ‘koning’ of ‘majesteit’. De Willemsgezinde schrijvers uit de Republiek roemden hem om zijn ongelofelijke overwinning op zo’n machtig land als Engeland. Opvallend is dat vaak gesproken wordt over Engeland, Londen, ‘het Engelsrijk’ en de ‘Britse naburen’, terwijl Schotland en met name Ierland in de retoriek achterwege blijven. Dit kan worden verklaard doordat Willem in Engeland veel populairder was dan in Ierland en Schotland.⁹⁶ Ook genoot Engeland als koninkrijk waarschijnlijk meer aanzien dan Ierland en

⁹² Ik heb dergelijke kritieken niet vaker teruggevonden, maar wellicht is nader onderzoek daarvoor noodzakelijk.

⁹³ C. E. Levillain, ‘Cromwell Redivivus? William III as Military Dictator. Myth and Reality’, in: Meijers en Onnekink, *Redefining William III*, 162-163.

⁹⁴ Robert Ferguson, *Korte justificatie van de overkomst des princen van Orangie in Engeland, en van de opstand des konigrijks in de wapenen* (Amsterdam 1689), Knuttel 13234.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Zie daarvoor: W. Troost, ‘Ireland’s role in the Foreign Policy of William III’, in: Meijers en Onnekink, *Redefining William*, 53-68 ; S. Groenveld, ‘William III as Stadholder. Prince or Minister?’ in: Meijers en Onnekink, *Redefining William III*, 17-38.

Schotland gezien de omvang en welvaart van het rijk. Bij sommige loftuitingen voor Willem blijkt dat ook door zinnen zoals ‘t Brits Eilant, ’t vrugtbaarst, ’t grootste en magtigste in Euroop’.⁹⁷ Wel wordt er vaak gesproken van een overwinning op *drie kroonen*, bijvoorbeeld ‘zijn krijgsdeugt, wijsbestier, en godvrugt, geven blijken dat hem de scepter voegt te swayen van drie Rijken.’⁹⁸ En ook: ‘het opperijcx gezag, om Willems deugt te lonen, zet op Mariaas hoofd drie Koninklijke kronen.’⁹⁹ Voor de Nederlanders was de overwinning op Engeland duidelijk de belangrijkste, maar werden de kronen van Ierland en Schotland genoemd om de het succes van de stadhouder-koning en zijn vrouw zo groots mogelijk weer te geven.

Willem als militair leider

Deze prestatie werd vooral neergezet als het succes van Willem’s leger op dat van James II. Naast de overwinning op zijn oom werd ook Lodewijk XIV vaak in één adem met de successen van de nieuwe stadhouder-koning genoemd. Willem III verklaarde vrijwel direct na zijn kroning, in mei 1689, de oorlog met Frankrijk en zijn strijd tegen Lodewijk XIV duurde zijn gehele carrière. Ondanks dat de twee vorsten eindeloze vredesonderhandelingen hielden omdat beiden de kosten voor de oorlog niet langer wilden en konden dragen, vertrouwden ze elkaar onvoldoende om tot een akkoord te komen.¹⁰⁰ De retoriek van Willem III als strijder tegen de absolute Zonnekoning bleef logischerwijs gedurende zijn leven aanwezig. Bovendien was Willem III bovenal een groot militair leider. Hij had vanaf 1672 het Nederlandse Staatsleger op spectaculaire wijze opgebouwd en vanaf 1689 hervormde hij het Engelse leger tot een goedgeoliede oorlogsmachine.¹⁰¹ De Nederlands-Engelse krijgsmacht was van ongekende omvang onder Willem III.¹⁰² In zijn lofredes werden met name de militaire overwinningen van Willem genoemd en deze hadden vaak betrekking op heel Europa, zo vinden we bijvoorbeeld in de lofrede ‘godsdienst en vryheit herstelt’ een vergelijking met Willem als adelaar die van Turkije tot Frankrijk ten strijde trekt:

*‘Den Adelaar, verquikt door ’t zien van deze wond’ren
Grijpt met kloekmoedigheid alom zijn vyand aan,
Doet in het Turkx gebiet op nieus zijn wapens dond’ren
En stuit aan d’and’re kant de schrikkelijke handen,*

⁹⁷ *Rymregelen*, Knuttel 13608, 10.

⁹⁸ *Ibid.*, 9.

⁹⁹ *Ibid.*, 11.

¹⁰⁰ Thomson, *William III and Louis XIV*, 25-31.

¹⁰¹ Stapleton, ‘The Dual Monarchy in Practice’, 53-68.

¹⁰² *Ibid.*

*Vol moort en brant-geweer, der Franse dwingelanden.*¹⁰³

De Prins van Oranje als held van de Republiek

Wanneer we pamfletten en dichtkunst uit de Republiek lezen, valt in algemene zin op dat de schrijvers veel moeite namen om de overwinning van Willem III op Engeland als een overwinning van de Republiek te laten zien. Hoewel Willem III geen monarchale status genoot in zijn vaderland, werd hij door veel Nederlanders gezien als ‘Prins van de Republiek’.¹⁰⁴ Toch was Willem zijn expeditie nadrukkelijk begonnen uit eigen naam. Hij had wel de steun van de Staten-Generaal, maar was Engeland binnengevallen als prins van Oranje en niet namens de Republiek. Echter, toen hij in Engeland eenmaal op de troon zat deden zijn voorstanders het lijken alsof dit een prestatie was van de gehele Nederlandse natie. Zo werd Willem betiteld als ‘Hollantsgelt’, ‘Neerlants Herkules’, ‘’s Lants Jozua’ en ‘Hollants Gidion’. Ook de welvaart van het vaderland en de vreugde van de Nederlanders waren veelvoorkomende thema’s in Willemsgezinde geschriften. Herhaaldelijk werden Amsterdam en Den Haag in één adem met Willem zijn heldendaden genoemd. Zo zien we bijvoorbeeld:

‘Wat prangd’ de Haagzevorst, [bezint van Amsterdam, Aartsheiland van de Brit, het swaart der Zevenlanden, Uit Keizerlijke stronk, uit Koninklijkestam Herkompstig] zijne ziel te dragen in zijn handen?’¹⁰⁵

Ook Engelse bronnen noemden overigens de overwinning van Willem een overwinning van de Verenigde Provinciën. Zo vinden we bijvoorbeeld in een gedicht van John Guy dat Holland haar glorie aan Willem III te danken zou hebben:

*‘Let abler Pens to Fame Record
What Holland owes her lord,
To him the Glory of her Fortune yield,
His councils in the State, his Valour in the Field.’¹⁰⁶*

De invloed van Orangisten blijkt uit de bronnen door veelgebruikte termen als ‘Oranjezon’ en ‘Oranjeslorie’. Om het aanzien van Willem als prins van Oranje duidelijk te maken worden

¹⁰³ *Godsdienst en vryheit herstelt*, Knuttel 13423, 14-15.

¹⁰⁴ Groeneveld, ‘William III as stadholder: prince or minister?’, 20.

¹⁰⁵ *Rymregelen*, Knuttel 13608, 7.

¹⁰⁶ Guy, ‘On the happy accession of their majesties King William and Queen Mary’, 2.

bovendien vaak de daden van de voorvaderen van Willem III, stadhouders Willem I, Frederik Hendrik, Maurits en Willem II geprezen. De prestatie van Willem III zou de meest indrukwekkende zijn.¹⁰⁷ Meer nog dan zijn vader en grootvader wist hij de zeven provincies te verenigen door ook de landelijke gewesten te betrekken en zijn hof uit te breiden met paleizen in Utrecht en Gelderland.¹⁰⁸ De Orangisten wilden het belang van de Prins van Oranje duidelijk maken door hem als symbolisch hoofd van de Nederlandse samenleving af te schilderen, als leider van één sterke natie. Dit deden ze door op de gevaren van oligarchie te wijzen en er tegelijkertijd voor te waken dat de Prins niet teveel zou denken aan een (absolute) vorst, waar zijn tegenstanders zo bang voor waren.¹⁰⁹ De representatie van Willem is door deze precaire balans vaak ambigu, zo laat Jill Stern zien in haar onderzoek over propaganda van de Orangisten. Willem III moest zowel de nederige dienaar van de Republiek zijn als de Prins die de autoriteit had om de zeven provincies tezamen te kunnen representeren.¹¹⁰

Willem III als Europees leider

In de onderzochte bronnen lopen de belangen van Engeland enerzijds en de belangen van de Republiek anderzijds vaak door elkaar. Bij de zoektocht naar verschillende representaties in Nederland en Engeland moet ervoor gewaakt worden dat deze twee niet op kunstmatige wijze uit elkaar worden getrokken; de Koninkrijken en de Republiek waar Willem over heerste waren voor zijn identiteit onlosmakelijk met elkaar verbonden. Met name de representaties van militair leider en verdediger van alle protestanten werden niet vanuit een Engels of Nederlands, maar vanuit een Europees perspectief opgetekend. In zijn militaire beleid introduceerde hij zijn ervaringen met het opbouwen van het *staatse leger* bij het uitbreiden van het gecombineerde Nederlands-Engelse leger vanaf 1689.¹¹¹ Willem werd genoemd als de grote hersteller van de *balance of power* in Europa, wat in de praktijk betekende dat hij ervoor gezorgd had dat Lodewijk's macht binnen de perken was gebleven. Dit geopolitieke belang was voor Willem en zijn katholieke bondgenoten van groot belang en vormt een verklaring voor de paradoxale religieuze retoriek in zijn pamfletten, zoals in het eerste hoofdstuk is besproken. Willem's religieuze beleid was zowel in Engeland als in de Reubliek zeer tolerant. Dat leidde in beide landen tot angst voor het behoud van de nationale kerk (resp. de

¹⁰⁷ *Rymregelen*, Knuttel 13608.

¹⁰⁸ Mörke, 'William's III Stadholderly Court in the Dutch Republic', p. 239.

¹⁰⁹ J. Stern, *Orangism in the Dutch Republic in word and image 1650-75* (Manchester 2010) 201-207.

¹¹⁰ *Ibid.*, 203.

¹¹¹ Levillain, 'Cromwell Redivivus?', 175.

Anglicaanse en de Gereformeerde Kerk), maar zorgde tegelijkertijd ook dat de dreiging van opstanden door dissenters en andere religieuze minderheden afnam.¹¹² Zijn hof werd in de Republiek steeds ‘Nederlandser’, terwijl hij zijn hof in Hampton Court juist modelleerde na de traditie van zijn Stuart voorgangers.¹¹³ Willem’s tijdgenoten leken zich van deze tegenstrijdigheden in zijn beleid op de hoogte te zijn door op te merken dat hij noch Brits, noch Nederlands was.¹¹⁴ Kortom: de stadhouder-koning had niet een specifiek Nederlands of Engels beleid, maar richtte zich op zijn eigen belangen binnen een Europese context. Zoals Frits Broeyer het mooi verwoord: ‘He was never prepared to follow clerical directions on policy, and all his major decisions were to be his own. Throughout his life as Stadholder and King he trusted his own intellectual powers and judgement to achieve the well-defined goals that he set for himself.’¹¹⁵

Willem’s positie in de Republiek 1689-91

Veel Nederlandse geschriften uit 1689-91 stonden bol van lof en complimenten, maar hoe deze propaganda afsteekt tegenover de werkelijke politieke populariteit van Willem III is lastig te definiëren. Wat weten we eigenlijk over de ware verhouding tussen de machthebbers in de Republiek en de stadhouder na zijn kroning? In de praktijk betekende Willem’s koningschap dat zijn taken en verantwoordelijkheden drastisch veranderden en hij andere prioriteiten kreeg. We weten bijvoorbeeld dat Willem na zijn kroning pas twee jaar later in 1691 de Republiek bezocht. Hij bestuurde zijn vaderland vanaf een afstand, zoals Simon Groeneveld stelt: “In short, policy was made by the stadholder-king, mostly from a distance, in close co-operation with a very small group of favourites.”¹¹⁶ Zijn politieke zaken in de Republiek regelde hij via correspondentie of het sturen van één van zijn vertrouwelingen. Ook voerde hij een slim vriendjespolitiekbeleid door gunstelingen op politieke functies te benoemen of door vacatures lange tijd onbemand te laten bij gebrek aan geschikte kandidaten.¹¹⁷

Was dit voldoende om de Staten-Generaal tevreden te houden? Willem had in 1688 de goedkeuring kunnen krijgen van de Republiek voor zijn invasie met name om de handelsbelangen van de natie te beschermen. Zoals Hoak het verwoord: ‘The Dutch merchant classes were not fighting over the prince’s private dynastic quarrel, important though that

¹¹² Levillain, ‘Cromwell Redivivus?’, 175.

¹¹³ Mörke, ‘William’s III stadholderly court in the Dutch republic’, 240.

¹¹⁴ Meijers en Onnekink, *Redefining William III*, 4.

¹¹⁵ Broeyer, ‘William III and the Reformed Church of the Netherlands’, 109.

¹¹⁶ Groeneveld, ‘William III as Stadholder. Prince or Minister?’, 31.

¹¹⁷ *Ibid.*, 33.

issue was for William. They were fighting for their survival as a nation, a struggle that persuaded them to adopt William's strategy of invasion.'¹¹⁸ Wanneer Willem dankzij zijn overzeese koningschap de handelsbelangen van de Republiek zou kunnen beschermen, kan men verwachten dat de Nederlanders hier tevreden mee zouden zijn. In elk geval lukte het Willem om de Franse dreiging buiten de deur te houden en het leger op orde te brengen. Dit ging echter ten koste van de welvaart van de Republiek. In de meeste provincies bleef de relatie tussen de Nederlandse politici en de stadhouder-koning desondanks hetzelfde, maar vanuit Amsterdam kreeg Willem kritieken.¹¹⁹ Dat lijkt logisch gezien het feit dat Holland als enige van de provincies last ondervond van de *staat van oorlog* aangezien zij het grootste gedeelte van alle kosten droeg, zo stelt Groenveld: 'the city was bound to react against what was seen as William's subordinating Dutch mercantile interests to English ones.'¹²⁰ Voor Willem was het belangrijk dat Holland zijn beleid bleef steunen om economische redenen en uiteindelijk kon hij met Amsterdam tot een compromis komen.¹²¹

De manier waarop Willem III met een effectief patronagesysteem de Republiek bestuurde onderscheidde hem van zijn voorgangers, zo merkt Mörke op; "Their [predecessors] courts seem to have been bulwarks against the bourgeois regent milieu rather than instruments of integration, incorporating the regents into a stadholderly dominated system."¹²² Willem's weldoordachte benoemingen van hem gunstig gezinde Adel en een dominante propagandacampagne zorgde ervoor dat hij tot zijn dood in 1702 ook op afstand de touwtjes voldoende in handen hield om zijn titel als stadhouder en bevoegdheden als generaal van het leger te bewaren.

In dit hoofdstuk zijn verschillende reacties op Willem III als koning naar voren gekomen. Zijn critici verweten hem dat hij de troon onrechtmatig had verkregen of dat hij een wrede heerser zou zijn, terwijl zijn voorstanders juist de nadruk legden op de retoriek van vreedzame hersteller en beschermer van het Christendom, aansluitend bij het 'pro religione et libertate' motto van de invasie. Opvallend is dat de meeste pamfletten en lofredes uit 1689-91 zijn geschreven vanuit een Europees perspectief en de overwinning van Willem III op Engeland door de Nederlanders als een belangrijke overwinning van de Republiek voor heel Europa werd neergezet. Deze symboliek paste in de anti-Lodewijk retoriek, die in stand bleef door de

¹¹⁸ Hoak, 'The Anglo-Dutch Revolution of 1688-89', 18.

¹¹⁹ Groenveld, 'William III as Stadholder. Prince or Minister?', 32.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

¹²² Mörke, 'William's III stadholderly court in the Dutch Republic', 236.

voortdurende conflicten met Frankrijk. De werkelijke verhouding tussen Willem III en zijn vaderland is lastig te bepalen aan de hand van de onderzochte bronnen, maar waarschijnlijk bleef de verhouding tussen Willem en zijn Verenigde Provinciën min of meer hetzelfde als vóór zijn koningschap – met uitzondering van Holland, waar wel kritieken kwamen op de enorme kosten voor het leger. Toch lukte het Willem om tot zijn dood de Republiek op afstand te besturen als zowel stadhouder als koning van Engeland, Ierland en Schotland.

Conclusie

Willem III heeft een indrukwekkende carrière achter de rug wanneer hij in 1702 komt te overlijden. Dankzij een uitgebreid propagandabeleid, gunstig geplaatste politieke vrienden en een effectief patronagesysteem wist hij de Nederlandse Republiek en Engeland, Ierland en Schotland te besturen als ‘stadhouder-koning’. Hij had slim ingespeeld op de geopolitieke belangen van vroegmodern Europa; hij vond steun bij de Staten-Generaal door op te komen voor de handelsbelangen van de Republiek en kreeg steun van de Engelsen door tegenwicht te bieden aan de gehate James II en Lodewijk XIV. Voor het grote publiek wist hij zijn militaire en politieke acties te legitimeren met een nobel doel: voor de bescherming van vrijheid en het Christendom.

Ondanks zijn reputatie als bescheiden en opportunistisch man lijkt het waarschijnlijk dat Willem III met zijn oog op de troon van James II richting Engeland was vertrokken. De komst van James Edward Francis maakte dat hij ingreep om zijn nalatenschap via zijn moeder en vrouw te beschermen tegen een kwaadaardig complot. In Engeland aangekomen pestte hij zijn oom min of meer weg en zorgde hij dat het vrije parlement geen andere keus had dan hem de troon aan te bieden – weliswaar samen met zijn vrouw, wier geboorterecht op de kroon hun troonsbestijging hielp legitimeren. Dit markeerde een verandering in het successierecht op de Engelse troon; voor het eerst werden er bepaalde voorwaarden aan het koningschap verbonden en had het parlement een directe invloed op het benoemen van de vorst. Daarmee werd het *divine right*, wat tijdens het *ancien régime* zo belangrijk was, niet langer standvastig nageleefd en markeerde de kroning van Willem en Mary een belangrijke verandering in de geschiedenis van Engeland.

Tegenstanders van Willem verweten hem deze staatsgreep en noemden hem machtlustig. Toch leken de meeste Engelsen verheugd met de hernieuwing van de parlementaire rechten en de bescherming van hun nationale kerk. Zij waren van hun katholieke tiran verlost dankzij een *bloodless revolution*. Overzee leken de meeste Nederlanders trots op de Prins van Oranje. In historische bronnen van net na zijn kroning (1689-91) zien we dat Willem III vooral geprezen werd om zijn militaire leiderschap en het terugdringen van zijn aartsvijand Lodewijk XIV. Daarnaast werd hij neergezet als vader des vaderlands en symboliseerde hij de eenheid en de macht van de verenigde Nederlanden. Willem’s beleid moet in een Europees perspectief worden geplaatst; hij behoedde geheel Europa van de pesterijen en de militaire dreiging van de Zonnekoning en zorgde voor een redelijk vreedzaam evenwicht tussen de verschillende religieuze groeperingen. Zijn vaderland

bestuurde hij op afstand met behulp van enkele vertrouwelingen, die samen met hem bleven strijden om de precaire balans tussen de verschillende provincies en politieke facties te bewaken.

De invloed van Willem III als koning van Engeland, Ierland en Schotland was voor die landen van ongekende grootte. Wat zijn overzeese troon precies betekende voor de Republiek moet nog verder in kaart worden gebracht. Deze studie heeft proberen te zoeken naar de wijze waarop Willem zijn koningschap probeerde te rechtvaardigen en heeft daarbij gekeken naar enkele historische geschriften die dit beschrijven. Voor een minutieus begrip van de verhouding tussen de Nederlandse Republiek en de stadhouder-koning is echter meer onderzoek nodig.

Literatuurlijst

Literatuur

Browning, Andrew, *English Historical Documents, 1660-1714* (Londen 1996) 120-122.

Claydon, Tony, *William III. Profiles in power* (Londen 2002).

Claydon, Tony, *William III and the Godly revolution* (Cambridge 1996).

Deen, Femke, Onnekink, David en Reinders, Michel, *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011).

Dreiskämper, Petra, 'Aan de vooravond van de overtocht naar Engeland. Een onderzoek naar de verhouding tussen Willem III en Amsterdam in de Staten van Holland, 1685-1688' in: *Utrechtse Historische Cahiers*, 17 (1996) nr. 4, pp 1-79.

Harms, Roeland, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011).

Hoak, Dale en Feingold, Mordechai, *The World of William and Mary. Anglo-Dutch perspectives on the Revolution of 1688-89* (Stanford 1996).

Hoftijzer, Paul Gerardus en Barfoot, Cedric Charles, *Fabrics and fabrications. The myth and making of William and Mary* (Amsterdam 1990).

Meijers, Esther en Onnekink, David, *Redefining William III. The impact of the king-stadholder in international context* (Ashgate 2007).

Miner, Earl, *Poems on the reign of William III* (Los Angeles 1974).

Nenner, Howard, *The Right to be King. The succession to the Crown of England 1603-1714* (Ipswich 1995).

Pincus, Steven, *1688: The First Modern Revolution* (Yale 2009).

Pincus, Steven, '“To protect English liberties”: the English nationalist revolution of 1688-89', in: Claydon, Tony en McBride, Ian, *Protestantism and National Identity. Britain and Ireland, c. 1650 – c. 1850* (Cambridge 1998) 75-104.

Stern, Jill, *Orangism in the Dutch Republic in word and image 1650-75* (Manchester 2010).

Thomson, Mark, *William III and Louis XIV: essays 1680-1720 by and for Mark A Thomson* (Liverpool 1968).

Troost, Wouter, *Stadhouder-koning Willem III. Een politieke biografie* (Hilversum 2001).

Historische bronnen

Knuttel 12773: *The declaration of his highnes William Henry [...] prince of Orange, &c. of the reasons inducing him to appear in armes in the kingdome of England, for preserving of the protestant religion* (Den Haag 1688).

Knuttel 12783: *Redenen van afscheyt van sijn hoogheyden den heere prince van Orange, gedaen ter vergaderinge vande [...] Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt. Op dingsdaghen den 26. october 1688* (Den Haag 1688).

Knuttel 12785: *Resolutie inhoudende de redenen, die haer hooghe mogende hebben bewogen, om syne hoogheyden, in persoon naer Engelandt overgaende, met schepenen ende militie te assisteren. In dato den 28 october 1688* (Den Haag 1688).

Knuttel 13201: *Leopold I keizer van het Duitse Rijk, Brief van Sijne Keyserlyke Majesteyt aen Wilhem III, Coning van Engelandt, geschreven uyt Weenen de 16 Juny 1689* (Amsterdam 1689).

Knuttel 13234: *Robert Ferguson, Korte justificatie van de overkomst des princen van Orangie in Engelandt, en van de opstand des konigrijks in de wapenen* (Amsterdam 1689).

Knuttel 13256: *Pierre Jurieu, Apologie voor hare koninghlycke majesteyten van Groot Brittanje, tegens een eer-rovend lasterschrift, genaemt Het ware afbeeldtsel van Wilhem Henrik van Nasso* (Amsterdam 1689).

Knuttel 13279: *Govard Bidloo, 'sGraavenhaage zegevierende; op den dag der krooning van haare majesteyten, Willem en Marie* (Den Haag 1689).

Knuttel 13424: *Dirk Liebergen, Godsdienst en vryheit herstelt, en Europa uit de banden van slaverny verlost, door [...] de gelukkige regering van Wilhem den Derden* (Den Haag 1690).

Knuttel 13608: *Jan Norel, Rymregelen zo voor als naar de herstellinge van't koninkryk van Groot Brittanje, door [...] Willem de III* (Amsterdam 1691).

Knuttel 13624: *Lukas Rotgans, Aan zyn koninklyke mayesteit Wilhem de III koning van Engeland [...] op zijne overkomste in Holland* (Utrecht 1691).